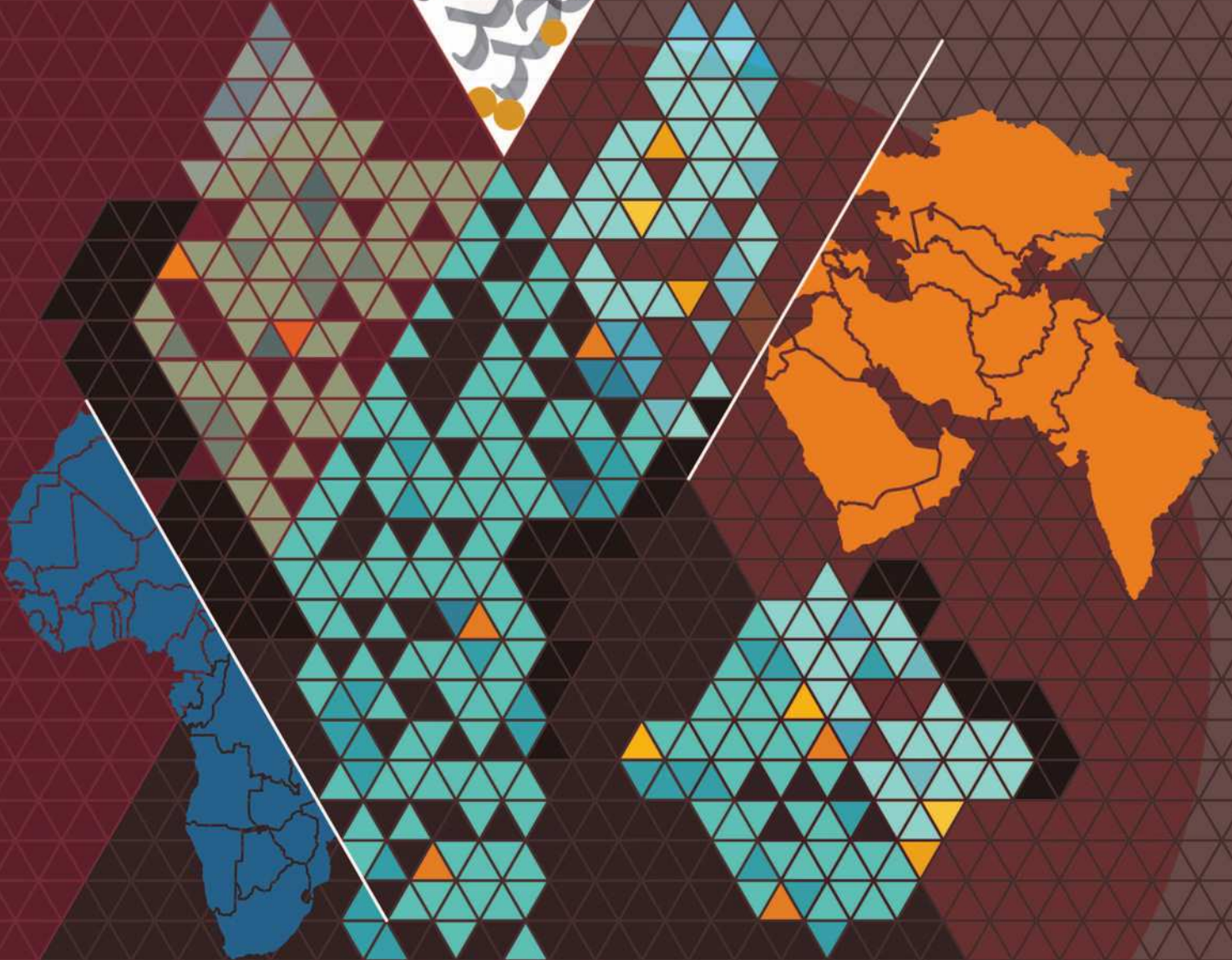

و داس بر د
منطقه
عراق

جغرافیا ۳

پایه دوازدهم
رشته علوم انسانی

مؤلف

فرهاد بهرامیان

فرمول پایست

فرمول پست

۹

امتحان
نهایی

۷۰۰

پرسش
تشریحی

۹۰

صفحه
درسنامه

+۳

ساعت
فیلم
آموزشی
ویژه
شب
امتحان

9 786220 306887

تهران، میدان انقلاب
نیش بازارچه کتاب
www.gajmarket.com

ن و القلم و ما یسطرون

پاک و منزه است خدایی که نعمت نوشتن را روزی ام قرار داد تا به لطف او، این مجموعه را برای دانش‌آموزان مرز و بوم خود آماده سازم. امید است که با یاری حضرت حق این کار هر چند کوچک نقش بسزایی در موفقیت این عزیزان داشته باشد.

این مجموعه شامل موارد زیر است:

۱. درسنامه کامل هر درس با ذکر تمام جزئیات که با مطالعه آن نکته ناگفته‌ای برای دانش‌آموزان باقی نماند.
۲. پس از هر درس مجموعه‌ای از پرسش‌های گوناگون به صورت (صحیح، غلط / چهارگزینه‌ای / جای خالی / وصل کردنی / ارتباط دهنده / کمانکی / پاسخ کوتاه / پاسخ بلند) آمده است که دقیقاً منطبق بر سؤالات امتحانات نهایی است.

۳. دانش‌آموزان با خواندن متن درسنامه می‌توانند به راحتی به پرسش‌های پایان هر درس پاسخ دهند و در صورت ندانستن پاسخ پرسشی می‌توانند به درسنامه مراجعه کرده و پاسخ را دریابند.

۴. در پرسش‌های پایان هر درس تمامی سؤالات امتحان نهایی گنجانده شده است.

۵. و اما هایلایت کتاب درسی (جزوه رایگان همراه کتاب)؛ که در آن همه قسمت‌هایی که از سال ۹۷ تا مرداد ۱۴۰۳ به هر شکل و شمایی از آن‌ها سؤال طرح شده است را روی کتاب درسی هایلایت کرده‌ایم و آدرس سؤالات را در قسمت پاورقی مشخص کرده‌ایم تا دانش‌آموزان شب امتحان برای مرور و یادآوری از آن استفاده کنند.

در پایان، نگارش این کتاب را به پدرم «جمشید بهرامیان» و برادرم «فرزاد بهرامیان» تقدیم می‌کنم و امیدوارم پاداش معنوی این نگاره به روح بزرگ این عزیزان برسد.

فهرست

FILM	پاسخ	سؤالات	درسنامه
19 min	۱۳۴	۲۴	۶
18 min	۱۳۶	۴۰	۲۹
5 min	۱۳۸	۴۸	۴۵
15 min	۱۳۸	۶۵	۵۰
20 min	۱۴۰	۸۲	۷۰
8 min	۱۴۲	۹۲	۸۶
27 min	۱۴۳	۱۰۸	۹۴
17 min	۱۴۶	۱۲۳	۱۱۳
7 min	۱۴۸	۱۳۱	۱۲۶

درس اول: شهرها و روستاها

درس دوم: مدیریت شهر و روستا

فنون و مهارت‌های جغرافیایی ۱

درس سوم: ویژگی‌ها و انواع شیوه‌های حمل و نقل

درس چهارم: مدیریت حمل و نقل

فنون و مهارت‌های جغرافیایی ۲

درس پنجم: ویژگی‌ها و انواع مخاطرات طبیعی

درس ششم: مدیریت مخاطرات طبیعی

فنون و مهارت‌های جغرافیایی ۳

امتحان نهایی

بارم‌بندی درس جغرافیا ۳		
شماره درس	پایانی نوبت اول	پایانی نوبت دوم
اول	۶/۵	۱/۵
دوم	۶/۵	۱/۵
فنون ۱	۱/۵	۰/۵
سوم	۵/۵	۱/۵
چهارم	—	۳
فنون ۲	—	۲
پنجم	—	۵
ششم	—	۴
فنون ۳	—	۱
جمع	۲۰	۲۰

۱۵۰	آزمون ۱: دی ماه ۱۴۰۰
۱۵۱	آزمون ۲: خرداد ماه ۱۴۰۱
۱۵۳	آزمون ۳: شهریور ماه ۱۴۰۱
۱۵۵	آزمون ۴: دی ماه ۱۴۰۱
۱۵۶	آزمون ۵: خرداد ماه ۱۴۰۲
۱۵۹	آزمون ۶: شهریور ماه ۱۴۰۲
۱۶۱	آزمون ۷: دی ماه ۱۴۰۲
۱۶۳	آزمون ۸: خرداد ماه ۱۴۰۳
۱۶۵	آزمون ۹: مرداد ماه ۱۴۰۳
۱۶۹	پاسخ‌نامه تشریحی آزمون ۱ تا ۹

1

بخش

درستامه

و سوالات تشریحی

درس اول

شهرها و روستاها

مشاوره

عزیزان توجه فرمایید از درس اول برای امتحان پایانی نیمسال اول ۶/۵ نمره خواهد آمد و برای امتحان پایانی نیمسال دوم ۱/۵ نمره سؤال امتحانی خواهد داشت. فراوانی سؤالات در ۹ دوره اخیر نشان دهنده این است که غالب سؤالات پایانی درس اول از نوع درست یا نادرست، جای خالی، کمانکی و پاسخ کوتاه بوده است. البته به هیچ عنوان منظور این نیست که از دیگر سؤالات امتحانی برای این درس استفاده نخواهد شد بلکه منظور تمرکز بیشتر بر روی این گونه سؤالات است.

جغرافیای سکونتگاه‌ها

سیاره زمین سکونتگاه بیش از ۷ و نیم میلیارد نفر جمعیت انسانی است. خشکی‌ها تنها یک سوم سطح زمین را تشکیل می‌دهند. بیش‌ترین جمعیت انبوه در نواحی خاصی از خشکی‌های کره زمین، یعنی روستاها و شهرها، متمرکز شده‌اند. براساس آمار سازمان ملل، در نیمه اول سال ۲۰۱۸ میلادی، ۴/۲ میلیارد نفر از مردم جهان در شهرها و ۳/۴ میلیارد نفر از مردم جهان در روستاها مستقر بوده‌اند. مدیریت شهرها و روستاها و برنامه‌ریزی برای سکونتگاه‌هایی که از هر جنبه برای زندگی انسان مناسب باشند، از مهم‌ترین مسائل قرن بیست و یکم است.

مقر و موقعیت

سرآغاز مطالعه و شناخت یک سکونتگاه شهری و روستایی عبارت است از: ۱ مقر (مکان، جایگاه) ۲ موقعیت آن

مقر

مقر: مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین. (خرداد و مرداد ۱۴۰۳) مقر هر روستا یا شهر، همچنین هسته اولیه آن را شامل می‌شود. **هسته اولیه:** مکانی که مردم برحسب نیاز برای زندگی انتخاب کرده و به اشغال درآورده‌اند و بعدها روستا یا شهر از آن محل گسترش یافته است. (شهریور ۱۴۰۰) عوامل مؤثر در انتخاب یک مکان برای استقرار سکونتگاه:

- ۱ عوامل طبیعی در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت بیش‌ترین نقش را داشته‌اند. (خرداد ۱۴۰۰)
- بیش از چهار هزار سال قبل، نخستین روستاها و شهرهای پر جمعیت و همچنین تمدن‌های اولیه در کنار رودهای دجله و فرات، نیل، کارون، سند و ... پدید آمده‌اند. در سکونت‌گزینی انسان‌ها در این مناطق عواملی چون: آب فراوان، آب و هوای ملایم و خاک حاصلخیز جلگه‌ها نقش مهمی داشته است.
- علاوه بر عوامل طبیعی، عواملی مانند: ۲ عوامل سیاسی و تصمیمات حکومتی، ۳ دسترسی به راه‌های تجاری و ۴ عوامل دفاعی و نظامی در پدید آمدن یک سکونتگاه در مکان خاص نقش داشته‌اند.
- از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هسته اولیه روستاها و شهرها در ایران عبارتند از:

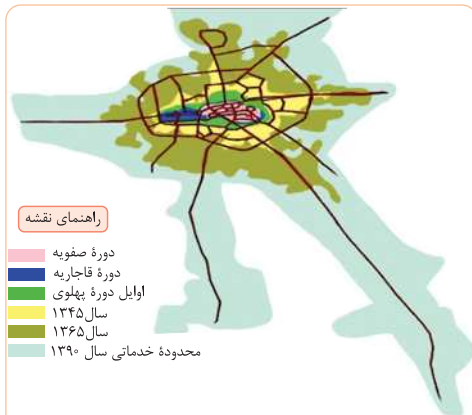
۱ دسترسی به آب

۲ قلعه‌های دفاعی

۳ بازارهای محلی

۴ قرار گرفتن در تقاطع راه‌ها

مثال ۱ برخی پژوهشگران هسته اولیه شهر رشت را بازار و مکان تجارت محصولات کشاورزی و ابریشم با نواحی پیرامون می‌دانند.

هسته اولیه و روند توسعه کالبدی* شهر رشت در دوره‌های تاریخی مختلف

نمایی از شهر رشت

* توسعه کالبدی شهر: گسترش شهر از جنبه فیزیکی و فضای جغرافیایی و فعالیت‌هایی انسانی که در این فضا انجام می‌شود.

مثال ۲ هسته اولیه روستای هولوکو قلعه‌ای است که در اواسط قرن ۱۳ میلادی پس از گسترش امپراتوری مغول به منظور دفاع از حمله‌های احتمالی ساخته شد و در دو قرن بعد به منطقه‌ای مسکونی تبدیل گردید.

روستای هولوکو در مجارستان

فعالیت

سؤال ۱ آیا معمولاً هسته اولیه شهرها و روستاها بافت تاریخی و قدیمی آن‌هاست؟ مثال بیاورید.

۲ به نظر شما، چرا امروزه برنامه‌ریزان به حفاظت از هسته اولیه روستاها و شهرها، بازسازی آن و جلوگیری از تخریب و نابودی اش توجه می‌کنند؟ توضیح دهید.

پاسخ ۱ بله؛ معمولاً بافت تاریخی و قدیمی در شکل‌گیری شهرها و روستاها نقش دارد. برای مثال هسته اولیه شهر مشهد از ترکیب نوغان و دهکده سناباد تشکیل شده است. نوغان از شهرهای معتبر و معروف ولایت توس، قبل از پیدایش مشهد بوده که با گسترش مشهد، نوغان جایگاه خود را از دست داد و تبدیل به محله‌ای در شهر مشهد شد.

۲ معمولاً هسته اولیه شهرها و روستاها، بافت تاریخی و قدیمی آنهاست، وجود بناها و آثار تاریخی در بافت قدیمی هر شهر، سبک زندگی و فرهنگ مردم آن ناحیه را در گذشته نشان می‌دهد. وجود این اماکن تاریخی نقش فرهنگی مهمی برای هر شهر دارد که سبب جذب گردشگر و در نتیجه رونق اقتصادی آن شهر می‌شود. از این رو ساختار هسته اولیه شهرها و بازسازی و مراقبت از آن اهمیت دارد.

موقعیت

تعریف منظور از موقعیت یک شهر یا روستا، وضعیت آن سکونتگاه نسبت به پدیده‌های پیرامون خود و نیز جایگاه آن در سطح ناحیه است.

- جایگاه و پدیده‌های پیرامون سکونتگاه، عوامل انسانی و طبیعی مانند **۱** روستاها و شهرهای اطراف آن، **۲** نقش سیاسی و اداری آن،
- ۳** راه‌های ارتباطی، **۴** آب و هوا، **۵** دسترسی به منابع معدنی و انرژی و **۶** ناهمواری‌ها هستند.
- موقعیت یک شهر یا روستا در ادامه حیات یا گسترش آن سکونتگاه و یا نابودی و زوال آن نقش مهمی دارد.

شهر اهواز در کنار رودخانهٔ کارون و در محل تقاطع راه‌های آبی، جاده‌ای و راه آهن قرار گرفته است و موقعیت چهار راهی دارد. این موقعیت سبب شده است که این شهر از غرب با عراق، از شرق با استان فارس، از جنوب با بندر جنوبی و از شمال با مرکز ایران ارتباط برقرار کند و حوزه نفوذ گسترده‌ای داشته باشد.

نقش موقعیت یک شهر در توسعه سکونتگاه

مثال ۱ دسترسی یک شهر به دریا یا شبکه ارتباطی خط آهن سبب رونق تجارت و مشاغل مربوط در آن شهر می‌شود.

۲ نزدیک بودن شهر به روستاهای پر جمعیت مجاور و یا منابع معدنی در جذب نیروی کار و توسعه صنایع آن شهر تأثیر زیادی دارد و می‌تواند موجب گسترش و آبادانی آن شود.

نقش موقعیت یک شهر در زوال و نابودی سکونتگاه

مثال ۱ مجاورت سکونتگاه با کوه آتشفشان یا گسل‌های فعال می‌تواند حیات آن سکونتگاه را به خطر بیندازد.

۲ تغییرات محیط پیرامون مانند رویدادهای سیاسی یا تغییرات آب و هوایی نیز ممکن است موجب از دست رفتن موقعیت و اعتبار یک شهر یا انتقال آن به مکانی دیگر شود.

ایستگاه سؤال

آیا می‌توانید مثال‌های دیگری از نقش موقعیت یک شهر در توسعه و گسترش یا نابودی و زوال آن بیان کنید؟

پاسخ برای مثال شهر انزلی به دلیل دسترسی به دریا، بندر، منطقه آزاد، گمرک و زیرساخت‌های شیلاتی، موقعیت مناسبی برای رونق تجارت و مشاغل وابسته به آن را دارد. همچنین قرار گرفتن در سواحل دریای خزر و داشتن طبیعت بکر، انزلی را به یک جاذبه گردشگری بسیار دیدنی تبدیل کرده است. این عوامل باعث توسعه، گسترش و پیشرفت شهر انزلی شده‌اند.

بیشتر بدانیم

- مفاهیم موقعیت و مقر، مکمل یکدیگرند. البته همان‌طور که گفته شد، مقر مکانی است که سکونتگاه در آن جا بنا شده است و بیش‌تر با عوامل محلی سروکار دارد اما موقعیت، شرایط و ارتباط سکونتگاه را با عوامل در سطحی وسیع‌تر، مانند یک ناحیه، نشان می‌دهد.
- مطالعه موقعیت و مقر روستاها و شهرها به ما کمک می‌کند تا برای توسعه و عمران و آبادانی آن‌ها بهتر برنامه‌ریزی کنیم.
- برای مطالعه مکان و مقر شهرها معمولاً نقشه‌های بزرگ مقیاس $\frac{1}{۳۰,۰۰۰}$ تا $\frac{1}{۵۰,۰۰۰}$ و برای مطالعه موقعیت شهرها نقشه‌های کوچک مقیاس $\frac{1}{۵۰,۰۰۰}$ تا $\frac{1}{۱,۰۰۰,۰۰۰}$ مناسب‌ترند.

فعالیت

سؤال ۱ با استفاده از نقشه‌های طبیعی و انسانی یک اطلس و جست‌وجو در اینترنت، موقعیت شهر قاهره را از نظر ارتباط با عوامل طبیعی و انسانی محیط پیرامون آن توضیح دهید.

۲ فرض کنید گروهی می‌خواهند از بین پنج مکان، مکانی مناسب برای ایجاد یک سکونتگاه روستایی انتخاب کنند. ابتدا تصویر را مشاهده کنید و سپس با توجه به موارد جدول، به هر مکان امتیاز بدهید. در نهایت، با توجه به مجموع امتیازات مکان مناسب را معرفی کنید.

امکانات موجود	مکان	الف	ب	ج	د	ه
دسترسی به آب	خوب	۴ امتیاز				
کشت غلات	متوسط	۳ امتیاز				
مناسب برای چرای دام	ضعیف	۲ امتیاز				
دسترسی به چوب برای سوخت	خیلی ضعیف	۱ امتیاز				
موقعیت دفاعی						
غیر سیلابی بودن						
جمع امتیازات						

پاسخ ۱ شهر قاهره پایتخت کشور مصر و یکی از بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین شهرهای جهان است. این شهر در شمال شرقی مصر و در ۱۶۵ کیلومتری جنوب دریای مدیترانه و ۱۲۰ کیلومتری غرب خلیج و کانال سوئز قرار داشته و در طول رود نیل کشیده شده است. همچنین در همسایگی غربی آن شهر باستانی جیزه و گورستان قدیمی ممفیس و اهرام ثلاثه وجود دارد. دسترسی به این عوامل باعث شده شهر قاهره موقعیت ویژه‌ای داشته باشد.

۲ با توجه به امتیازات، موقعیت «ج» مناسب‌ترین مکان برای ایجاد سکونتگاه است.

امکانات موجود	مکان	الف	ب	ج	د	ه
دسترسی به آب	۴	۳	۴	۱	۲	۲
کشت غلات	۱	۴	۴	۱	۳	۳
مناسب برای چرای دام	۱	۱	۳	۴	۴	۴
دسترسی به چوب برای سوخت	۱	۱	۳	۴	۴	۴
موقعیت دفاعی	۲	۲	۳	۴	۲	۲
غیر سیلابی بودن	۱	۲	۳	۴	۴	۴
جمع امتیازات	۱۰	۱۳	۲۰	۱۸	۱۹	۱۹

تفاوت‌های شهر و روستا

تاکنون صاحب‌نظران درباره‌ی تعریف شهر و روستا و ملاک‌های تشخیص آن‌ها نظرات مختلفی داده‌اند اما هنوز تعریف مشخص و مورد توافقی در این زمینه وجود ندارد.

مهم‌ترین ملاک‌های تفاوت شهر و روستا

- ۱ فعالیت اقتصادی**
  - مهم‌ترین ملاک تفاوت شهر و روستا فعالیت‌های اقتصادی است.
  - در اغلب سکونتگاه‌های روستایی درصد بیشتری از جمعیت فعال در بخش کشاورزی (زراعت، دامداری، جنگل‌داری، صید و شکار) فعالیت می‌کنند. (شهریور ۱۴۰۰)
  - در شهرها بیش‌تر مردم در بخش‌های صنعتی و خدماتی فعالیت می‌کنند.
- ۲ میزان جمعیت**
  - متداول‌ترین ملاک تشخیص شهر و روستا ملاک جمعیتی است (خرداد ۱۴۰۳) و اگر جمعیت سکونتگاه به میزان معینی برسد، آن را شهر تلقی می‌کنند، اما در نواحی مختلف دنیا این ملاک متفاوت است. (دی ۹۹)
  - در برخی کشورهای اروپایی سکونتگاه‌هایی با بیش از ۲۰۰۰ نفر جمعیت، شهر محسوب می‌شود اما در برخی کشورهای پر جمعیت آسیا، مانند چین و هند، روستاهایی با بیش از ۳۰۰۰۰ نفر جمعیت وجود دارند.
  - به‌طور کلی شهرها از روستاها پرجمعیت‌ترند و تراکم جمعیت نیز در آن‌ها بیشتر است.
- ۳ وسعت و فضای سکونت و فعالیت (خرداد ۹۹)**
  - در روستاها فضاهای باز و چشم‌اندازهای طبیعی بیش‌تر و گسترده‌ترند.
  - در شهرها، خانه‌ها، مغازه‌ها و فضاهای صنعتی به هم فشرده‌ترند و فعالیت‌های متنوع در فضاهای محدودتری متراکم شده‌اند.
- ۴ دسترسی به خدمات و تسهیلات**
  - در شهرها امکانات آموزشی، درمانی و پزشکی، مراکز خرید، حمل و نقل عمومی، خدمات مالی و بانکی، آب و برق و ... متنوع و گسترده است؛ در حالی که این خدمات و تسهیلات در روستاها کم‌تر و محدودتر است.
- ۵ فرهنگ و مناسبات اجتماعی**
  - در روستاها جمعیت کم‌تر است و بیش‌تر افراد یکدیگر را می‌شناسند.
  - در روستا روابط خویشاوندی، وابستگی اجتماعی و همکاری میان آن‌ها بیش‌تر است.
  - آداب و رسوم و شیوه زندگی در شهر و روستا متفاوت است.
  - در شهرها نوگرایی بیش‌تر و تغییرات اجتماعی سریع‌تر است. (خرداد ۱۴۰۳)

فعالیت

سؤال در این بخش با برخی تفاوت‌های شهر و روستا آشنا شدید. اکنون فکر کنید و دست کم پنج شباهت سکونتگاه‌های روستایی و شهری را بیان کنید.

پاسخ ۱- در شکل‌گیری هر دو نوع سکونتگاه عوامل طبیعی و انسانی دخالت دارد. ۲- یکجانشینی از ویژگی‌های هر دو نوع سکونتگاه است. ۳- در هر دو نوع سکونتگاه، واحدهای مسکونی، معابر، فروشگاه‌ها و ... دیده می‌شود. ۴- هر دو سکونتگاه به وسیله راه‌های ارتباطی با سکونتگاه‌های مجاور خود در ارتباط بوده و با آن‌ها روابط متقابل دارند. ۵- برای اداره هر دو نوع سکونتگاه واحدهایی وجود دارد.

سلسله مراتب سکونتگاه‌ها

- سکونتگاه‌های روستایی و شهری را می‌توان رتبه‌بندی کرد.
- سکونتگاه‌ها از نظر تعداد جمعیت متفاوت‌اند و طیف وسیعی از روستاهای کوچک با کمتر از ۱۰۰ نفر جمعیت تا شهرهای بیش از ۱۰ میلیون نفر را در برمی‌گیرند.

سلسله مراتب سکونتگاه: یعنی رتبه‌بندی آن‌ها برحسب اهمیت. (خرداد و شهریور ۱۴۰۰)

- برای این منظور، سکونتگاه‌ها را براساس میزان جمعیت و عملکرد (خدماتی که ارائه می‌کنند) طبقه‌بندی می‌کنند.
  - سکونتگاه‌های کوچک یا کم جمعیت معمولاً خدمات محدودی به ساکنان ارائه می‌دهند.
  - در سکونتگاه‌های بزرگ‌تر، تعداد و تنوع خدمات بسیار زیاد است.
- مثال** یک ده کوچک ممکن است چند مغازه و یک صندوق پست و یک مدرسه و یک مرکز بهداشت نیمه‌وقت داشته باشد اما در یک شهر بزرگ، انواع فروشگاه‌ها، مراکز درمانی و بیمارستان‌ها، رستوران‌ها، تئاتر و سینما، بانک‌ها، فرودگاه‌ها، استادیوم ورزشی و ... وجود دارد و شهر می‌تواند خدمات زیاد و متنوعی به ساکنان خود و حتی روستاها و شهرهای هم‌جوارش بدهد.

مثال شکل زیر یک نمونه رتبه‌بندی یا سلسله مراتب را در سکونتگاه‌های اروپا نشان می‌دهد.

توضیح هرم

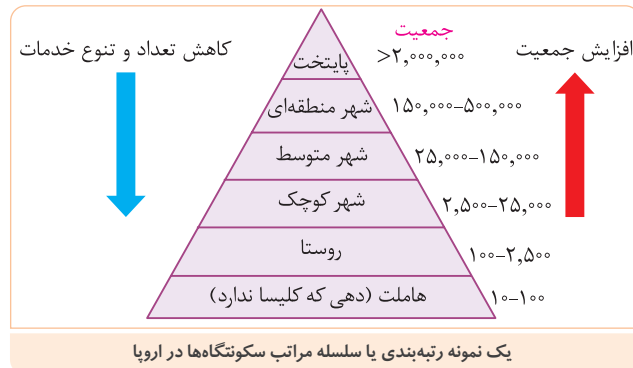
۱ در قاعدهٔ هرم و ردیف‌های پایین، سکونتگاه‌هایی با کم‌ترین میزان جمعیت و کم‌ترین خدمات مشاهده می‌شود.

۲ با حرکت به سوی بالای هرم، جمعیت سکونتگاه‌ها بیش‌تر می‌شود و خدماتی که ارائه می‌دهند، بیش‌تر و متنوع‌تر است.

• باید توجه کرد که معیارهای رتبه‌بندی با توجه به اهداف و نوع مطالعات محققان و از جایی به جای دیگر متفاوت است.

• معیار و تعریف شهر کوچک و بزرگ و میزان جمعیت آن در کشورهای مختلف فرق می‌کند.

• پس از طراحی معیارهای رتبه‌بندی، تعداد شهرها یا روستاهایی که در هر طبقه وجود دارند، در جدول قرار می‌گیرد.

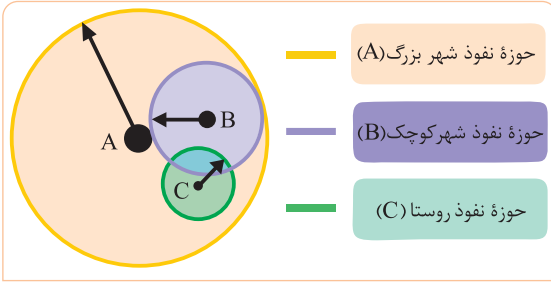
حوزه نفوذ سکونتگاه

تعریف به محدودهٔ جغرافیایی که از یک سکونتگاه کالا و انواع خدمات را دریافت می‌کند و بین آن محدوده و سکونتگاه جریان کالا، خدمات و رفت و آمد افراد وجود دارد، حوزه نفوذ آن سکونتگاه می‌گویند.

• برخی از سکونتگاه‌ها حوزهٔ نفوذ کم و وسعتی دارند برای مثال، یک شهر کوچک ممکن است فقط به چند روستای پیرامون خود خدمات بدهد و ساکنان روستاهای پیرامون برای خرید و کار در کارخانه‌ها و استفاده از مراکز درمانی به آن شهر مراجعه کنند.

• برخی از شهرها حوزهٔ نفوذ بسیار گسترده‌ای در سطح یک ناحیه یا کشور و حتی جهان دارند. برای مثال، شهر تهران در برخی عملکردها مانند تولید و عرضهٔ خودرو، لوازم خانگی، خدمات پیشرفتهٔ پزشکی و مراکز دانشگاهی حوزهٔ نفوذی در سطح کشور ایران دارد.

ایستگاه سؤال

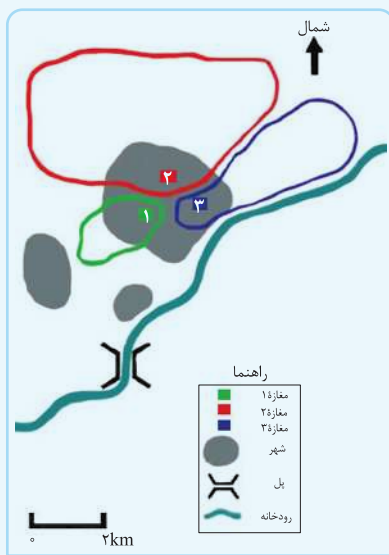
در شکل مقابل سکونتگاه‌ها را مقایسه کنید. تفاوت آن‌ها چیست؟

پاسخ در تصویر سه سکونتگاه دیده می‌شود که دو سکونتگاه شهری و یک سکونتگاه روستایی است؛ این سه سکونتگاه از لحاظ جمعیت و وسعت با یکدیگر متفاوت هستند. تفاوت دیگر در حوزه نفوذ آن‌هاست. همان‌طور که در تصویر مشخص است، سکونتگاه A بیشترین حوزه نفوذ را دارد و مردم از سکونتگاه‌های B و C نیز برای دریافت کالا و خدمات به آن مراجعه می‌کنند.

• در زمینه بررسی حوزه نفوذ یک سکونتگاه به دو جنبه توجه می‌شود:

- آ **آستانه جمعیتی نفوذ:** حداقل جمعیت یک منطقه که تقاضای کالا، خدمات یا عملکردی از یک سکونتگاه دارند.
- ب **دامنه نفوذ:** بیشترین مسافتی که مردم منطقه برای دریافت کالا یا خدمات از آن سکونتگاه طی می‌کنند.

فعالیت

سؤال ۱ با توجه به نمودار هرمی سلسله‌مراتب سکونتگاه‌ها، میان رتبه سکونتگاه‌ها و وسعت حوزه

نفوذ آن‌ها چه رابطه‌ای وجود دارد؟

۲ شکل مقابل سه مغازه را در یک شهر کوچک نشان می‌دهد.

آ شکل و وسعت حوزه نفوذ سه مغازه را با هم مقایسه کنید.

ب کدام مغازه وسیع‌ترین حوزه نفوذ را دارد؟

پ چرا مغازه ۱ کم‌وسعت‌ترین حوزه نفوذ را دارد؟ توضیح دهید.

ت چرا ساکنان غرب شهر بزرگ برای خرید به مغازه ۳ مراجعه نمی‌کنند؟

ث چرا حوزه نفوذ مغازه ۳ از سمت شرق گسترش نیافته است؟

ج آیا در مکان‌یابی احداث یک مغازه یا سایر مراکز خدماتی باید به حوزه نفوذ آن‌ها توجه کرد؟ چرا؟

پاسخ ۱ هر چه سکونتگاهی در قاعده و ردیف‌های پایین هرم باشد، کمترین میزان جمعیت و ارائه خدمات را خواهد داشت در نتیجه حوزه نفوذ

آن کمتر خواهد بود و هرچه سکونتگاه به بالای هرم نزدیک‌تر باشد جمعیت و ارائه خدمات در آن بیشتر و حوزه نفوذ آن گسترده‌تر خواهد بود.

۲ آ بیشترین حوزه نفوذ مربوط به مغازه ۲ و بعد از آن به ترتیب مغازه‌های ۳ و ۱ است. مغازه ۲ به سمت شمال، مغازه ۳ به سمت شمال شرق و مغازه ۱ به سمت جنوب غرب بیشتر گسترده شده‌اند.

ب مغازه ۲ وسیع‌ترین حوزه نفوذ را دارد.

پ زیرا از جهات مختلف محدودیت دارد؛ یعنی در اطراف آن مغازه‌های ۲ و ۳ و رودخانه قرار دارد و همچنین فاصله آن با سکونتگاه‌های بعدی زیاد است.

ت زیرا مغازه‌های ۱ و ۲ به غرب نزدیک‌تر بوده و حوزه نفوذ آن‌ها به آن سمت گسترده شده است در نتیجه ساکنان غرب شهر مسافت کمتری را برای رسیدن به مغازه ۱ و ۲ نسبت به مغازه ۳ طی می‌کنند.

ث عبور رودخانه مانع گسترش حوزه نفوذ مغازه ۳ از سمت شرق شده است.

ج بله؛ باید توجه داشت که یک مرکز خدماتی تا چه مسافتی و به چه تعداد جمعیتی می‌تواند خدمات ارائه دهد؛ در غیر این صورت آن مرکز نمی‌تواند به صورت بهینه خدمات ارائه دهد یا با زیان اقتصادی مواجه می‌شود.

نکته!

دقت کنید؛ در مقایسه حوزه نفوذ دو سکونتگاه «مادر شهر ملی و جهان شهر» دامنه نفوذ «جهان شهر» بیشتر است؛ زیرا ساکنان نواحی پیرامون برای دریافت کالا یا خدمات، از آن سکونتگاه باید مسافت بیشتری را طی کنند. (شهریور ۱۴۰۰)

به سوی جهانی در حال شهری شدن

- یکی از مهم‌ترین تغییرات فضای جغرافیایی در قرن‌های ۲۰ و ۲۱، افزایش شهر و شهرنشینی در جهان است.
- شهرنشینی:** افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه به روستاهای آن است. (مرداد ۱۴۰۳)

مقایسه

- سال ۱۹۵۰ میلادی ← ۳۰ درصد جمعیت جهان شهرنشین
- سال ۲۰۲۳ میلادی ← ۵۷ درصد جمعیت جهان شهرنشین
- امروزه جمعیت شهرنشین جهان بر جمعیت روستانشین پیشی گرفته است.

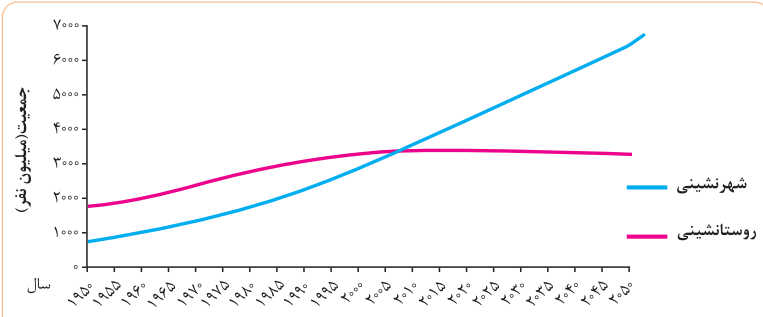
پیش‌بینی

- سال ۲۰۵۰ میلادی ← ۶۶ درصد جمعیت جهان شهرنشین

ایستگاه سؤال

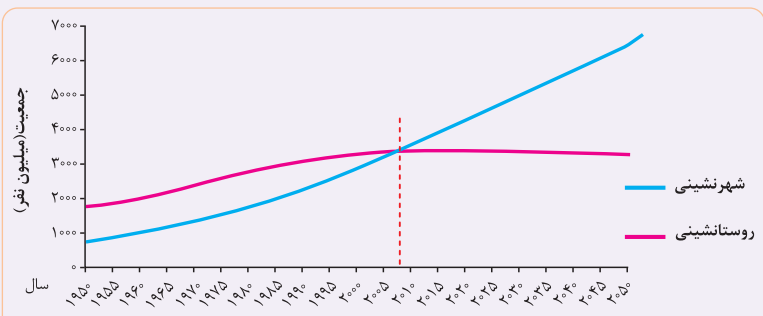
۱ | با توجه به نمودار زیر، روندها را تشریح کنید.

۲ | در چه سالی جمعیت شهری و روستایی جهان برابر بوده و در چه سالی جمعیت شهری از جمعیت روستایی پیشی گرفته است؟ با رسم خط روی نمودار نشان دهید.

پاسخ ۱ در سال ۱۹۵۰ جمعیت شهرنشین کمتر از ۱ میلیارد نفر بوده و به تدریج افزایش پیدا کرده و این روند صعودی ادامه می‌یابد و طبق نمودار در سال ۲۰۵۰ به بیش از ۶ میلیارد نفر خواهد رسید. در مقابل جمعیت روستانشین در سال ۱۹۵۰ کمتر از ۲ میلیارد نفر بوده است و به تدریج افزایش پیدا کرده و در بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰ به بیشترین مقدار خود یعنی بیش از ۳ میلیارد نفر رسیده و پس از آن با شیب کمی روند نزولی پیدا کرده و ادامه خواهد داشت.

۲ در حد فاصل سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۰ جمعیت شهری و روستایی جهان برابر بوده و پس از آن جمعیت شهری از جمعیت روستایی پیشی گرفته است.

- سطوح شهرنشینی و افزایش آن در نواحی مختلف جهان، متفاوت است.

ایستگاه سؤال

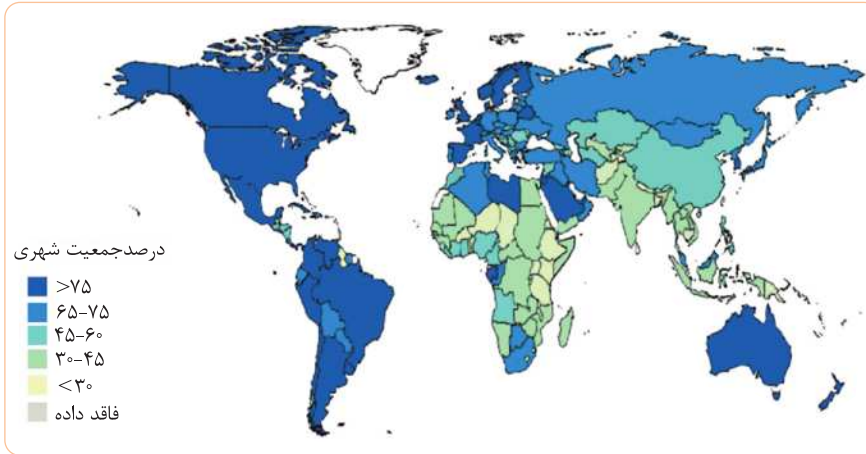
به نقشه و جدول توجه کنید.

۱ | آمریکای شمالی، اروپا، استرالیا، آمریکای جنوبی (لاتین) با آسیا و آفریقا از نظر سطح شهرنشینی چه تفاوتی دارند؟

۲ | سطح شهرنشینی در ایران را با کشورهای همسایه مقایسه کنید.

سطح شهرنشینی در نواحی مختلف جهان (۲۰۲۳ میلادی)

نواحی	آمریکای شمالی	آمریکای لاتین و کارائیب	اروپا - اقیانوسیه	آسیا	آفریقا
درصد شهرنشینی	۸۳ درصد	۸۲ درصد	۶۸ - ۷۵ درصد	۵۳ درصد	۴۵ درصد

پاسخ ۱ | سطح شهرنشینی در آمریکای شمالی، اروپا، استرالیا و آمریکای لاتین بیش از ۶۸ درصد است؛ اما این عدد در آسیا و آفریقا بین ۴۵ تا ۵۳ درصد می‌باشد.

۲ | درصد جمعیت شهرنشین در ایران بین ۶۵ تا ۷۵ درصد است و از این نظر با برخی کشورهای همسایه خود مانند ترکیه و عراق در یک سطح قرار دارد. از طرفی عربستان جمعیت شهری بیشتر و همسایگان شرقی ایران مانند افغانستان و پاکستان درصد جمعیت شهری کمتری نسبت به کشور ما دارند.

- میان سطح شهرنشینی در آسیا و آفریقا با نواحی توسعه‌یافته صنعتی آمریکای شمالی و اروپا و استرالیا اختلاف قابل توجهی وجود دارد.
- سرعت گسترش شهرنشینی در آسیا و آفریقا بیش‌تر از سایر نواحی جهان است:
- میزان رشد سالیانه شهرنشینی در سایر نواحی جهان ← ۰/۴ درصد
- میزان رشد سالیانه شهرنشینی در آسیا و آفریقا ← ۱/۵ درصد

دلایل رشد شهرنشینی در کشورهای آسیایی و آفریقایی

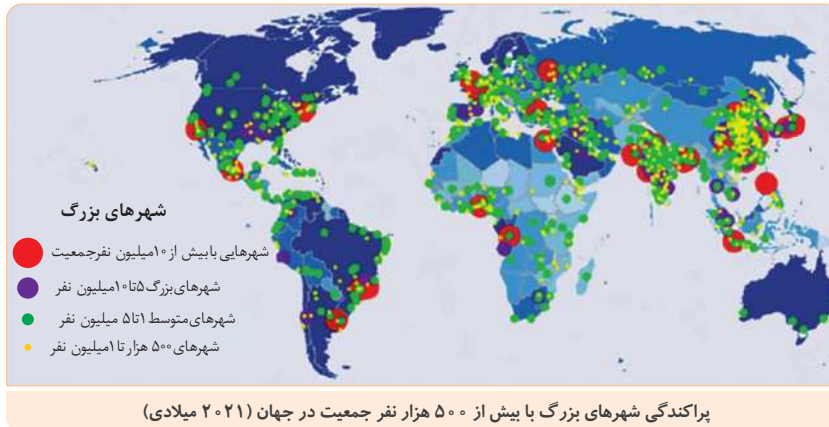
در کشورهای این نواحی، بخش عمده‌ای از رشد شهرنشینی به علت ۱ | صنعتی شدن و توسعه کارخانه‌ها، ۲ | رشد بخش خدمات، ۳ | ورود این کشورها به تجارت جهانی و ۴ | مهاجرت فزاینده روستاییان به شهرها به منظور اشتغال و دستمزد بیش‌تر بوده است.

افزایش شهرهای میلیونی

- از مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان، افزایش شهرهای میلیونی است.
- در سال ۱۹۵۰ میلادی، دو شهر لندن و نیویورک بیش از ۸ میلیون نفر جمعیت داشتند.
- در سال ۱۹۹۰، ده شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان وجود داشت.
- امروزه تعداد شهرهای بالای ۱۰ میلیون نفر به ۳۴ شهر رسیده است.
- تغییر دیگر، تغییر الگوی مکانی شهرهای با بیش از ۵ و ۱۰ میلیون نفر در جهان است.
- تا چند دهه پیش چنین شهرهایی فقط در نیمکره شمالی و در آمریکای شمالی، اروپا و ژاپن وجود داشتند اما امروزه آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا با رشد شهرهای میلیونی و پر جمعیت روبه‌رو شده‌اند.

ایستگاه سؤال

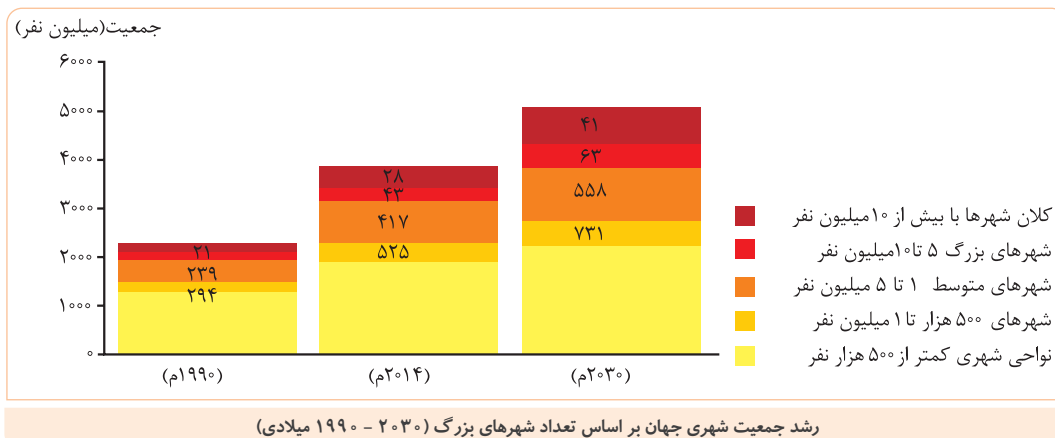
با توجه به نقشه بگویید در کدام بخش‌های آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا ظهور شهرهای پرجمعیت را مشاهده می‌کنید؟

پاسخ در قسمت‌های جنوبی و شرقی آسیا، در غرب و شرق آمریکای جنوبی و در قسمت‌های غربی و بخش‌هایی از شمال آفریقا.

ایستگاه سؤال

نمودار زیر افزایش شهرهای میلیونی را در طی چهار دهه نشان می‌دهد. آن را تفسیر کنید.

پاسخ در سال ۱۹۹۰ بیش از ۲ میلیارد نفر از جمعیت جهان شهرنشین بودند که تعداد ۲۱ شهر جمعیت بالای ۵ میلیون نفر داشتند. در سال ۲۰۱۴ نزدیک به ۴ میلیارد نفر از جمعیت جهان شهرنشین بودند و ۲۸ کلان شهر با جمعیت بیش از ۱۰ میلیون نفر وجود داشته است و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۳۰ جمعیت شهرنشین جهان به ۵ میلیارد نفر و تعداد کلان‌شهرهای بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت به ۴۱ عدد برسد. نمودار نشان می‌دهد تعداد شهرها و کلان‌شهرها و جمعیت شهرنشین در جهان همواره رو به افزایش است.

از مادرشهر تا زنجیره کلان‌شهرها (مگالاپلیس)

مادرشهر (متروپل)

تعریف به طور کلی، مادرشهر (متروپل) بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهر یک ناحیه، استان یا یک کشور است.

این شهر ممکن است پایتخت یا شهر اصلی یک ناحیه باشد که مرکز حکومتی، مذهبی، تجاری و... است (مرداد ۱۴۰۳) و از این جنبه‌ها بر سایر سکونتگاه‌ها برتری دارد.

معمولاً در برخی از کشورها به مادرشهر، کلان‌شهر نیز گفته می‌شود و نیز معتقدند کلان‌شهر ترجمه و معادل واژه مگاسیتی (megacity) است (خرداد ۱۴۰۳) و به شهرهایی با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت اطلاق می‌شود.

مثال کلان‌شهر مانیل، کلان‌شهر هنگ‌کنگ

در ایران طبق مصوبه شورای عالی معماری و شهرسازی، به مادرشهرهایی که بیش از ۱ میلیون نفر جمعیت داشته باشند، کلان‌شهر گفته می‌شود.

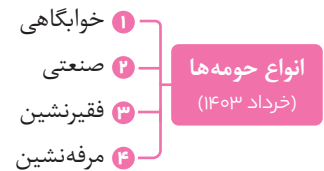
مثال تهران، مشهد، اصفهان، کرج، قم و ...

گسترش حومه‌نشینی

تعریف به بخش‌های پیرامونی یک شهر حومه می‌گویند.

دلایل شکل‌گیری حومه‌ها

- با افزایش شهرنشینی و گسترش حمل و نقل و وسایل ارتباطی، به تدریج حومه‌ها در اطراف شهرها، به ویژه شهرهای بزرگ و پرجمعیت شکل گرفتند. (شهریور ۱۴۰۰)
- حومه‌نشینان برای خرید یا کار و یا استفاده از خدمات به شهرها رفت و آمد می‌کنند.

منطقه مادر شهری

- با افزایش جمعیت مادرشهرها و گسترش حومه‌های آن‌ها به تدریج منطقه مادرشهری به وجود می‌آید.
- کلان‌شهر توکیو با ناحیه مادر شهری پیرامون خود ۳۸ میلیون نفر جمعیت دارد و پرجمعیت‌ترین کلان‌شهر دنیاست.
- در پیرامون برخی از مادرشهرها، شهرها و شهرک‌های اقماری* پدید آمده‌اند.
- * **شهرها و شهرک‌های اقماری:** شهرها و شهرک‌هایی که با هدف جلوگیری از گسترش بی‌رویه شهرهای بزرگ و جذب سرریز جمعیت آن‌ها و نیز جذب مهاجران تأسیس می‌شوند و انواع مختلف دارند؛ مانند شهرک‌های خوابگاهی و صنعتی.

جهان شهر

به جدول شهرهایی با بیش از ده میلیون نفر جمعیت در جهان توجه کنید.

رتبه شانزده کلان‌شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت (شامل شهر و ناحیه مادرشهری) ۲۰۱۷ میلادی

کشور	جمعیت (میلیون نفر)	شهر	رتبه
ژاپن	۳۸	توکیو	۱
چین	۳۴	شانگهای	۲
اندونزی	۳۱	جاکارتا	۳
هند	۲۷	دهلی	۴
کره جنوبی	۲۵/۶	سئول	۵
چین	۲۵	گوانجو	۶
چین	۲۴/۹	پکن	۷
فیلیپین	۲۴	مانیل	۸
هند	۲۳/۹	بمبئی	۹
ایالات متحده آمریکا	۲۳/۸	نیویورک	۱۰
چین	۲۳	شنزن	۱۱
برزیل	۲۱/۲	سائوپائولو	۱۲
مکزیک	۲۱/۱	مکزیکوسیتی	۱۳
نیجریه	۲۱	لاگوس	۱۴
ژاپن	۲۰	کیوتو - ازاکا - کوبه	۱۵
مصر	۱۹/۱	قاهره	۱۶

تعریف برخی از این شهرها به سبب نقش مهم آن‌ها در اقتصاد و تجارت جهانی، حوزه نفوذ بسیار وسیعی در سطح جهان دارند و به آن‌ها جهان‌شهر* گفته می‌شود. (شهریور ۹۹)

* **جهان‌شهر:** کلان‌شهری است که نقش مهمی در اقتصاد جهانی دارد و مرکز عمده تجارت، بانک‌داری و نوآوری در سطح بین‌المللی است؛ مانند نیویورک، هنگ‌کنگ و سنگاپور.

مگالاپلیس

تعریف در برخی از بخش‌های جهان، در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادرشهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل و نقل، زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان‌شهرها پدید آمده‌اند که به آن‌ها مگالاپلیس گفته می‌شود. (مرداد ۱۴۰۳)

- در مگالاپلیس، حومه‌ها و شهرک‌های اقماری یک مادرشهر به حومه‌ها و شهرک‌های مادرشهر دیگر پیوند می‌خورد.
- برخی، مگالاپلیس را منطقه اُبر شهری نامیده‌اند.

۱ تمرکز و انبوهی جمعیت شهری

۲ تمرکز مؤسسات مالی و پولی (خرداد ۱۴۰۰)

۳ تمرکز صنایع دانش بنیان

۴ فراوانی آمد و شد بین مادرشهرهای هم‌جوار با انواع وسایل حمل و نقل زمینی و هوایی

مهم‌ترین ویژگی‌های مگالاپلیس

اشکال مگالاپلیس

• مگالاپلیس‌ها معمولاً در امتداد راه‌های ارتباطی، شکل خطی و کریدوری و برخی نیز شکل خوشه‌ای و کهکشانی دارند. (شهریور ۱۴۰۰)

۱ مگالاپلیس شمال شرق ایالات متحده آمریکا (از بوستن تا واشنگتن)

۲ مگالاپلیس ژاپن (توکیو - یوکوهاما)

نمونه‌هایی از اولین مگالاپلیس‌های جهان

تصویر ماهواره‌ای شب هنگام مگالاپلیس خطی بوستن - واشنگتن در ایالات متحده آمریکا که بیش از ۵۰ میلیون نفر جمعیت دارد.

تصویر ماهواره‌ای مگالاپلیس کهکشانی سنول - اینچون در کره جنوبی که حدود ۲۵ میلیون نفر جمعیت شهری را در خود جای داده است.

فعالیت

- سؤال ۱** (آ) با توجه به جدول رتبه‌بندی شانزده کلان‌شهر دنیا، کدام قاره‌ها به ترتیب بیش‌ترین شهرها با جمعیت بیش از ده میلیون نفر را دارند؟ (ب) به نظر شما علت ظهور مگالاپلیس‌ها و شهرهایی با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت در مشرق و جنوب شرقی آسیا در چند دهه اخیر چیست؟
- ۲** آیا افزایش شهرهای میلیونی، فشار بر منابع و محیط‌زیست را بیشتر می‌کند؟ چرا؟ دلیل بیاورید.

پاسخ ۱ (آ) آسیا، آمریکا، آفریقا

(ب) مهم‌ترین عوامل ظهور مگالاپلیس‌ها و شهرهای پرجمعیت در این بخش از آسیا، صنعتی شدن و توسعه کارخانه‌ها، رشد بخش خدمات، ورود این کشورها به تجارت جهانی، گسترش راه‌های ارتباطی و رشد بی‌رویه جمعیت بوده است.

۲ بله؛ زیرا افزایش جمعیت شهرها نیازهایی چون تأمین آب آشامیدنی، انرژی، مسکن، حمل و نقل، کالاهای مصرفی و ... را به دنبال دارد که فراهم کردن هر کدام نیاز به صرف انرژی فراوان داشته و آلودگی‌هایی را بر زمین، آب و هوا تحمیل می‌کند و چنانچه میان رشد جمعیت و ظرفیت یک ناحیه تعادل وجود نداشته باشد، مشکلاتی از جمله آلودگی هوا، تخریب منابع طبیعی، تغییر کاربری زمین و از بین رفتن جنگل‌ها، فرسایش خاک، مصرف بی‌رویه منابع، آب و ... را به دنبال دارد و همین امر موجب افزایش فشار بر منابع و محیط‌زیست می‌شود.

تغییر در روستانشینی و سکونتگاه‌های روستایی

ایستگاه سؤال

به نمودار روند تغییرات شهرنشینی و روستانشینی و جدول درصد شهرنشینی در نواحی دنیا توجه کنید.

۱ | در کدام بخش‌های جهان هنوز جمعیت قابل توجه روستایی زندگی می‌کند؟

۲ | چند درصد جمعیت قاره‌های آسیا و آفریقا روستانشین است؟

پاسخ

۱ | در قاره‌های آسیا و آفریقا جمعیت زیادی زندگی روستانشینی دارند.

۲ | در آسیا ۴۷ درصد و در آفریقا ۵۵ درصد از مردم در روستاها زندگی می‌کنند.

هرچند فرایند شهری شدن به افزایش شهرنشینی در همه کشورهای جهان منجر شده است، هنوز ۳/۴ میلیارد نفر از مردم جهان در روستاها زندگی می‌کنند. تنها در دو کشور چین و هند بیش از یک میلیارد نفر روستانشین‌اند.

مهاجرت از روستاها به شهرها

از مهم‌ترین عوامل تغییر در کاهش روستانشینی و افزایش شهرنشینی، «مهاجرت از روستا به شهر» است.

عوامل جاذبه و دافعه در مهاجرت‌های روستا به شهر

برخی از عواملی که باعث مهاجرت مردم از روستا به شهر می‌شود و موجب می‌شود شهر مانند آهن ربا جمعیت را جذب کند، را در جدول بعد می‌بینید:

عوامل دافعه از روستا	عوامل جاذبه در شهرها
۱. چرای بیش از حد دام‌ها	۱. فروشگاه‌ها
۲. فرسایش خاک	۲. بیمارستان‌ها
۳. سیلاب	۳. دانشگاه‌ها
۴. کمبود فرصت شغلی	۴. کارخانه‌ها
۵. خشکسالی	۵. دستمزد بیش‌تر
۶. درآمد کم	۶. اوقات فراغت
۷. زمین کم، فقر، بازده کم محصول	
۸. استفاده از ماشین‌آلات به جای انسان	
۹. کمبود خدمات رفاهی، آموزش و بهداشت	

تفاوت مهاجرت در نواحی مختلف جهان

در اروپا و آمریکای شمالی

- در سده نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم در کشورهای توسعه یافته و صنعتی اروپا و آمریکای شمالی، به دنبال توسعه صنایع کارخانه‌ای مهاجرت از روستاها به شهرها رخ داد.
- این مهاجرت تدریجی و طولانی مدت و طی دهه‌ها سال و همگام با تحولات صنعتی شدن صورت گرفته است.
- در برخی از روستاها شهرنشینان به سرمایه‌گذاری و خرید زمین‌های کشاورزی به منظور ایجاد کشت تجاری اقدام کردند در نتیجه آن روستانشینی کاهش یافت.
- برخی از روستاها به علت گسترش شهرها به حومه‌های شهری تبدیل شدند.

در آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین

- با ورود کشورهای آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین به دوره صنعتی شدن، مهاجرت‌های فزاینده از روستا به شهر در این نواحی به وقوع پیوست.
- این مهاجرت‌ها با توسعه صنعتی همگام نبود.
- رشد شهرنشینی در این نواحی طی دوره‌های زمانی کوتاه‌تر و سریع‌تر از رشد صنعتی رخ داد و شهرها از نظر امکانات و تسهیلات آمادگی لازم برای ورود مهاجران روستایی را نداشتند. در نتیجه مشکلات زیادی برای روستاها و شهرها به وجود آمد.

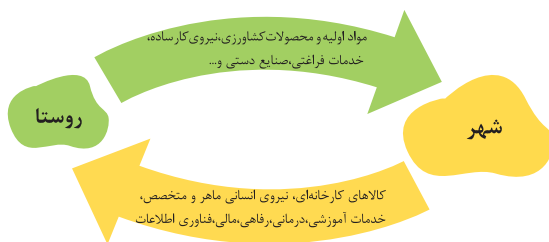
تغییرات کالبدی و عملکردی در روستاها

- با بروز تحولات صنعتی و ورود کشورها به عصر نوسازی (مدرنیزاسیون)، نفوذ شهرها و شهرگرایی در روستاها افزایش یافت.
- **تعریف** منظور از شهرگرایی روندی اقتصادی - اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار و عملکردها، ارزش‌ها و مظاهر شهری در روستاها و بین روستانشینان رواج می‌یابد.
- با فراهم شدن امکانات و تجهیزاتی چون آب و برق و راه‌سازی، استفاده از ماشین‌آلات کشاورزی و مصالح ساختمانی و تجهیزات شهری، تغییرات قابل ملاحظه‌ای در چهره و کالبد روستاها نسبت به گذشته پدید آمد.
- میزان این تغییرات از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر متفاوت است.
- به طور کلی در بیش‌تر روستاها فعالیت غالب، زراعت است. (شهریور ۱۴۰۰)
- نقش و عملکرد برخی از روستاها تغییر کرده و عملکردهای جدیدی به طور مستقل یا علاوه بر زراعت در این روستاها پدیدار شده است که از آن جمله می‌توان به روستاهایی با نقش صیادی، گردشگری و صنعتی، که در آن صنایع کوچک تبدیلی* یا خانگی رونق زیادی دارند، اشاره کرد.
- *** صنایع تبدیلی:** صنایع تبدیلی بخش کشاورزی به صنایعی گفته می‌شود که در آن از طریق تغییرات فیزیکی و شیمیایی و بسته‌بندی و توزیع، محصولات کشاورزی به محصولات جدید تبدیل می‌شوند مانند رب گوجه‌فرنگی، کمپوت، خرمای بسته‌بندی شده. احداث این صنایع موجب ایجاد اشتغال و درآمد در نواحی روستایی می‌شود.

روابط شهر و روستا

ایستگاه سؤال

به تصویر زیر توجه کنید و آن را توضیح دهید.

پاسخ تصویر وابستگی و روابط متقابل شهر و روستا را نشان می‌دهد. به این صورت که روستا مواد اولیه و نیروی کار شهر را تأمین می‌کند و شهر با بهره‌گیری از نیروی کار متخصص و فناوری، مواد اولیه را به کالا تبدیل می‌کند و همراه با خدمات درمانی، آموزشی، رفاهی و ... به روستاها و دیگر نقاط ارائه می‌دهد.

- از دیرباز شهر و روستا با یکدیگر وابستگی و روابط متقابل داشته‌اند اما نوع و چگونگی روابط شهر و روستا در زمان‌های مختلف و در نواحی مختلف جهان متفاوت بوده است.
- روابط شهر و روستا را می‌توان از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مطالعه کرد.
- مبادله نابرابر بین شهر و روستا سبب می‌شود، شهر محل انباشت سرمایه، تولید کالاهای کارخانه‌ای و تمرکز فعالیت‌های اقتصادی باشد.

فعالیت

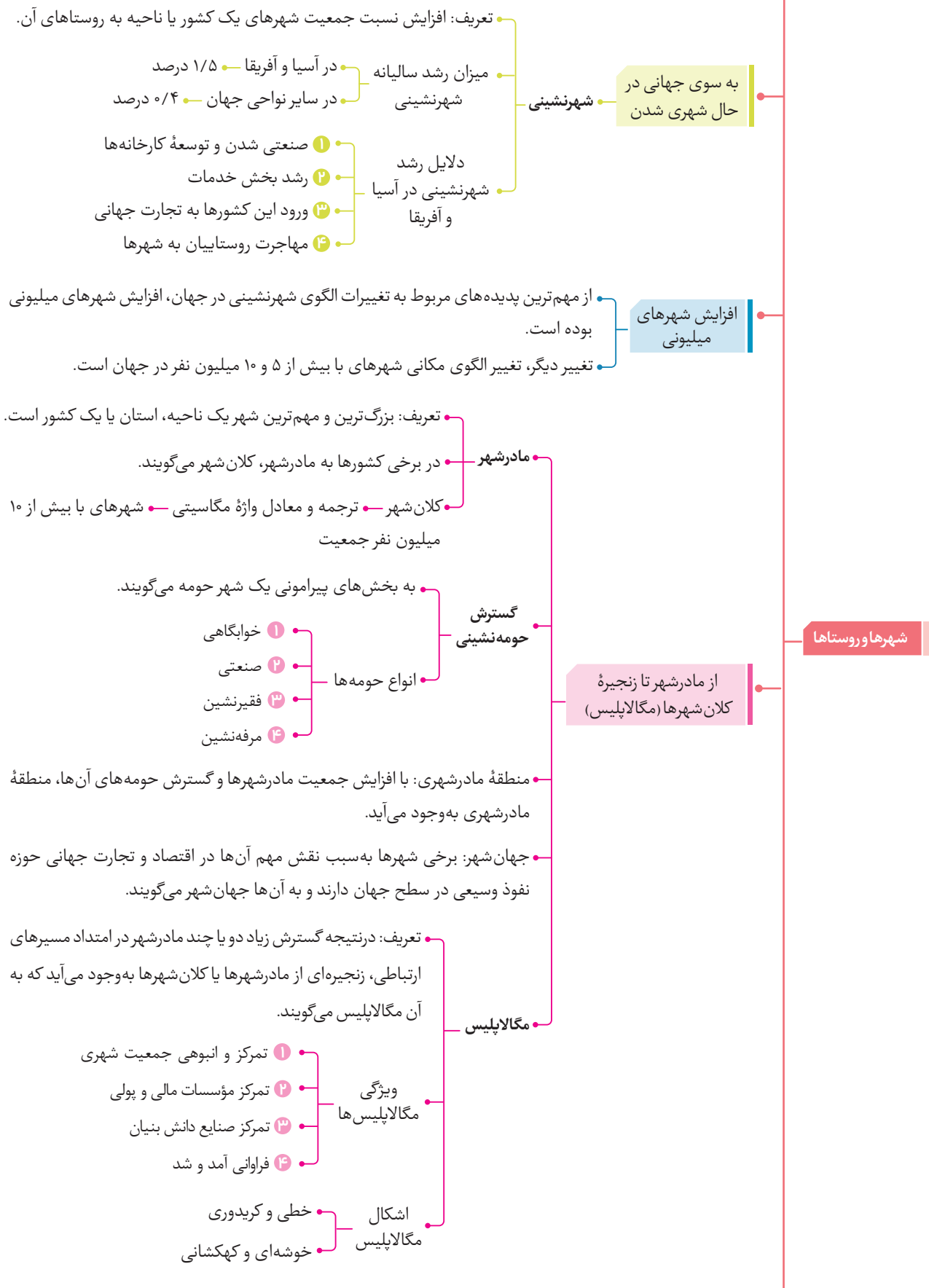
سؤال آیا مدل روابط شهر و روستا در بالا را می‌توان با نظریه مرکز - پیرامون، که در سال گذشته خوانده‌اید، انطباق داد؟ استدلال کنید.

پاسخ بله؛ می‌توان گفت شهرها حکم مرکز و روستاها حکم پیرامون را دارند. روستاها (پیرامون) مواد اولیه و خام و نیروی کار خود را به شهرها می‌فرستند و کالاهای صنعتی و خدمات مورد نیاز خود را از شهرها (مرکز) دریافت می‌کنند. شهرها (مرکز) از خدمات پیشرفته، صنایع نو، فناوری بالا و زیرساخت‌های مناسب برای توسعه برخوردارند اما روستاها (پیرامون) از نظر توسعه و فناوری در سطح پایینی قرار دارند.

درس در یک نگاه

شهرها و روستاها

برای مشاهده ۲۵ دقیقه
فیلم آموزشی شب امتحان
اسکن کنید

سؤالات تشریحی

درس اول: شهرها و روستاها

الف درست یا نادرست

۱. انتخاب مکان مناسب برای استقرار و سکونت جمعیت به عوامل طبیعی، وابسته است. (خرداد ۹۸، دی و خرداد ۹۹ خارج از کشور، خرداد ۱۴۰۰)
۲. در قاعدهٔ هرم و ردیف‌های پایین، سکونتگاه‌هایی با بیش‌ترین میزان جمعیت قرار می‌گیرند. (خرداد ۱۴۰۰)
۳. تنوع عملکرد سکونتگاه‌ها سبب تغییر جایگاه آن‌ها در رتبه‌بندی برحسب اهمیت می‌شود. (خرداد ۹۸ خارج از کشور)
۴. یکی از مهم‌ترین تغییرات فضای جغرافیایی در قرن ۲۰ و ۲۱ افزایش شهر و شهرنشینی در جهان است. (خرداد ۹۸ خارج از کشور)
۵. سرعت گسترش شهرنشینی در آسیا و آفریقا بیشتر از سایر نواحی جهان است. (شهریور ۱۴۰۰)
۶. مردم برحسب نیاز، هستهٔ اولیه یک سکونتگاه را برای زندگی انتخاب می‌کنند. (دی ۱۴۰۲)
۷. هستهٔ اولیه سکونتگاه‌ها در کنار آب‌های جاری شکل گرفته است. (دی ۱۴۰۰)
۸. در روستاهایی با جمعیت کم‌تر، دسترسی به خدمات و تسهیلات محدودتر است. (دی ۱۴۰۰)
۹. دسترسی به بازارهای محلی، از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هستهٔ اولیه روستاها و شهرهای کشورمان بوده است. (خرداد ۹۸)
۱۰. روستاهایی که جمعیت آن‌ها به حد معین رسیده، با موافقت وزارت کشور شهر اعلام شده و در آن‌ها شهرداری تأسیس می‌شود. (دی و شهریور ۱۴۰۲)
۱۱. هستهٔ اولیه یک سکونتگاه جایگاه آن در سطح ناحیه است. (دی ۹۹)
۱۲. هستهٔ اولیه یک سکونتگاه مقرو موقعت آن را شامل می‌شود. (خرداد ۱۴۰۱)
۱۳. همواره موقعت یک شهر و یا روستا سبب گسترش سکونتگاه، از مکان اولیه و اصلی آن می‌شود. (دی ۱۴۰۱)
۱۴. رشد سالیانه شهرنشینی در سایر نواحی جهان ۱/۵ درصد است و در آسیا و آفریقا این رشد به ۰/۴ درصد در سال می‌رسد. (مرداد ۱۴۰۳)
۱۵. همه سکونتگاه‌ها دارای مقرو موقعت هستند. (دی ۹۹ خارج از کشور)
۱۶. مقر، مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین است. (خرداد ۱۴۰۱ خارج از کشور)
۱۷. معیارهای رتبه‌بندی با توجه به اهداف و نوع مطالعات محققان، از جایی به جای دیگر متفاوت است. (خرداد ۱۴۰۱ خارج از کشور)
۱۸. عوامل انسانی بیشترین نقش را در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت دارد. (دی ۹۸)
۱۹. در سال ۱۹۹۰ ده شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان وجود داشت و امروزه تعداد این شهرها به ۳۴ شهر رسیده است. (خرداد ۱۴۰۱)
۲۰. ملاک اقتصادی متداول‌ترین ملاک تشخیص شهر و روستا است. (خرداد ۱۴۰۱ خارج از کشور)
۲۱. برخی معتقدند کلان شهر ترجمه و معادل واژه مگاسیتی (megacity) است و به شهرهای با بیش از ۱ میلیون نفر جمعیت اطلاق می‌شود. (شهریور ۹۸ و دی ۹۷)
۲۲. در شهرها نوگرایی بیش‌تر و تغییرات اجتماعی آرام‌تر است. (شهریور ۱۴۰۱)
۲۳. نوگرایی و تغییرات اجتماعی در روستاها سریع‌تر از شهرها اتفاق می‌افتد. (شهریور ۹۸)
۲۴. شهر محل انباشت سرمایه، تولید کالاهای کارخانه‌ای و تمرکز فعالیت‌های اقتصادی است و مبادله‌ای برابر بین شهر و روستا جریان دارد. (دی ۹۸)
۲۵. اصلاحات ارضی در یک مرحله با سلب مالکیت مالکان بزرگ و واگذاری زمین به دهقانان خرده‌پا انجام گرفت. (دی ۹۸)
۲۶. نتیجه اصلاحات ارضی در ایران شرایط انهدام کشاورزی در نتیجه مهاجرت به روستاها را شدت داد.

ب جای خالی

۲۷. در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت، عوامل ..... بیش‌ترین نقش را داشته‌اند. (خرداد ۹۹)
۲۸. مهم‌ترین ملاک تفاوت شهر و روستا ..... آن‌ها است. (شهریور ۹۸ خارج از کشور)
۲۹. به دهی که کلیسا ندارد ..... گفته می‌شود.

۳۰. سلسله مراتب سکونتگاه‌ها یعنی ..... آن‌ها برحسب اهمیت . (دی ۱۴۰۲)
۳۱. فعالیت کشاورزی غالب در بیش تر روستاها ..... است. (دی ۱۴۰۲، خرداد ۱۴۰۱، شهریور ۱۴۰۰)
۳۲. جایگاه یک سکونتگاه در سطح ناحیه، مفهوم ..... را بیان می‌کند. (خرداد ۹۸ و ۹۹ خارج از کشور، دی ۱۴۰۰)
۳۳. در رتبه‌بندی سکونتگاه‌های ایران برحسب اهمیت، روستاها در ..... هرم قرار می‌گیرند. (دی ۹۹)
۳۴. در سال ۱۹۵۰ میلادی دو شهر ..... و ..... بیش تر از ۸ میلیون نفر جمعیت داشتند. (شهریور ۹۸ و خرداد ۹۹ خارج از کشور)
۳۵. براساس سلسله مراتب سکونتگاه‌ها، آن‌ها را براساس میزان جمعیت و ..... طبقه‌بندی می‌کنند. (شهریور ۹۸ و خرداد ۹۹ خارج از کشور)
۳۶. به بخش‌های بیرامونی یک شهر ..... می‌گویند. (شهریور ۱۴۰۲)
۳۷. از پیوند یک مادرشهر با حومه‌ها و شهرک‌های مادرشهر دیگر ..... به وجود می‌آید. (خرداد ۹۸ خارج از کشور)
۳۸. برخی مگالاپلیس را منطقه ..... نامیده‌اند. (دی ۹۷)
۳۹. تنها در دو کشور ..... و ..... بیش از یک میلیارد نفر روستانشین‌اند. (خرداد ۱۴۰۱)
۴۰. مهم‌ترین عوامل تغییر در کاهش روستانشینی و افزایش شهرنشینی ..... است. (دی ۱۴۰۱)
۴۱. با بروز ..... و ورود کشورها به عصر ..... نفوذ شهرها و شهرگرایی در روستاها افزایش یافت. (دی ۱۴۰۱)

کمانکی

ج

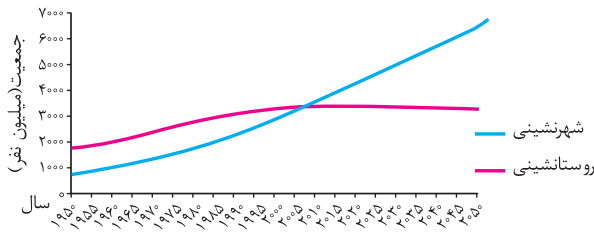
۴۲. متداول‌ترین ملاک تشخیص شهر و روستا (فعالیت اقتصادی - میزان جمعیت) آن‌ها است. (خرداد و شهریور ۹۸ خارج از کشور، دی و شهریور ۹۹، خرداد ۱۴۰۳)
۴۳. مکان اصلی و دقیقی یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین (مقر - موقعیت) است. (خرداد ۱۴۰۱ و ۱۴۰۳، شهریور ۹۹)
۴۴. به وضعیت یک سکونتگاه نسبت به پدیده‌های پیرامون خود (مقر - موقعیت) گفته می‌شود. (شهریور ۱۴۰۱)
۴۵. سرعت گسترش شهرنشینی در قاره (اروپا - آسیا) بیش تر از سایر نواحی است. (دی ۱۴۰۱، شهریور ۹۹)
۴۶. دسترسی به خدمات و تسهیلات در شهرها (گسترده‌تر - محدودتر) از روستاها است. (شهریور ۹۹)
۴۷. به شهرهایی که به سبب نقش مهم آن‌ها در اقتصاد و تجارت جهانی، حوزه نفوذ بسیار وسیعی دارند، (جهان‌شهر - کلان‌شهر) می‌گویند. (شهریور ۹۹)
۴۸. سلسله مراتب سکونتگاه‌ها به معنای رتبه‌بندی آن‌ها برحسب (میزان جمعیت - اهمیت) است. (دی ۱۴۰۰، شهریور ۱۴۰۰)
۴۹. روند اقتصادی و اجتماعی که طی آن شیوه‌های زندگی روستانشینان تغییر می‌کند (شهرنشینی - شهرگرایی) نامیده می‌شود. (دی ۱۴۰۰، شهریور ۱۴۰۱، خرداد ۱۴۰۱ خارج از کشور)
۵۰. افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه به روستاهای آن را (شهرگرایی - شهرنشینی) می‌گویند. (مرداد ۱۴۰۳)
۵۱. حداقل جمعیت یک منطقه که تقاضای کالا، خدمات یا عملکردی از یک سکونتگاه دارند، (آستانه جمعیتی نفوذ - دامنه نفوذ) نامیده می‌شود. (شهریور ۹۸ خارج از کشور)
۵۲. با افزایش جمعیت یک مادرشهر و گسترش حومه‌های آن به تدریج منطقه (ابشهری - مادرشهری) به وجود می‌آید. (خرداد ۱۴۰۱)
۵۳. معمولاً به مادرشهر (کلان‌شهر - مگالاپلیس) می‌گویند. (دی ۹۹ خارج از کشور)
۵۴. نوگرایی و تغییرات اجتماعی در (شهرها - روستاها) سریع تر است. (خرداد ۱۴۰۳)

چهارگزینه‌ای

د

۵۵. همه موارد از مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان به شمار می‌آیند به جز: (خرداد ۱۴۰۰)
- (۱) افزایش شهرهای میلیونی
(۲) تغییر الگوی مکانی شهرهای میلیونی
(۳) تغییر ساختمان سنی جمعیت کلان‌شهرها
(۴) اختلاف قابل توجه میان سطح شهرنشینی کشورهای جهان
۵۶. کدام عبارت دلیل مناسبی برای جمله زیر است؟ (دی ۹۹)
- «امروزه نفوذ شهرها و شهرگرایی در روستاها، افزایش یافته است.»
- (۱) گسترش مظاهر شهری (۲) بروز تحولات صنعتی (۳) دسترسی به خطوط ریلی (۴) تغییر شیوه‌های زندگی

(دی ۱۴۰۲)

۵۷. کدام عبارت با نمودار تصویر شده مطابقت بیشتری دارد؟

- الگوی مکانی شهرهایی با بیش از ۵ و ۱۰ میلیون نفر در جهان تغییر کرده است.
- میان سطح شهرنشینی در آسیا و آفریقا تفاوت زیادی وجود دارند.
- تقریباً ۳/۴ میلیارد نفر از مردم جهان در روستاها زندگی می‌کنند.
- سرعت رشد شهرنشینی در نواحی توسعه یافته صنعتی کاهش یافته است.

(دی ۹۹ خارج از کشور، دی ۱۴۰۰)

۵۸. در کدام قاره، سرعت گسترش شهرنشینی کمتر است؟

- (۱) آسیا (۲) آفریقا (۳) استرالیا (۴) آمریکای لاتین

(شهریور ۱۴۰۲، شهریور ۱۴۰۰)

۵۹. کدام مورد از ویژگی‌های «دوره شهرنشینی کند» در کشورمان بوده است؟

- (۱) کاهش مولید نسبت به مرگ و میر (۲) افزایش تولید محصولات کشاورزی
(۳) ادغام روستاها در بافت شهری (۴) وابستگی بودجه کشور به درآمد حاصل از نفت

(خرداد ۹۸)

۶۰. مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان کدام است؟

- (۱) افزایش شهرهای چند میلیونی (۲) مگالاپلیس (۳) حومه‌نشینی (۴) دامنه نفوذ

۶۱. در سکونت‌گزینی انسان‌ها کنار رودها کدام مورد نقش چندانی نداشته است؟

- (۱) آب فراوان (۲) آب و هوای ملایم (۳) خاک حاصلخیز (۴) شیب ملایم

(شهریور ۱۴۰۲)

۶۲. در شهرها وسعت و فضای سکونت و فعالیت چگونه است؟

- فضای خانه‌ها فشرده‌تر و فعالیت متنوع در فضاهای محدودتری متراکم است.
- فضای خانه‌ها وسیع‌تر ولی فعالیت‌های صنعتی در فضای محدودتری است.
- فعالیت‌های صنعتی در فضای وسیع‌تر ولی فضای خانه‌ها فشرده‌تر است.
- فضاهای خانه‌ها و نواحی صنعتی وسیع و فعالیت‌ها در سطح شهر گسترش یافته است.

(خرداد ۱۴۰۳)

۶۳. برخی معتقدند کلان شهر، ترجمه و معادل واژه انگلیسی ..... است.

- (۱) مگاسیتی (۲) متروپل (۳) مگالاپلیس (۴) وُردسیتی

۶۴. ساکنان یک روستای کم جمعیت، برای ثبت نام اینترنتی به کافی‌نت روستا مراجعه می‌کنند. این موضوع بیانگر کدام مفهوم است؟ (خرداد ۱۴۰۳)

- (۱) شهرنشینی (۲) شهرگرایی (۳) شهرگریزی (۴) مدرنیزاسیون

(مرداد ۱۴۰۳)

۶۵. با توجه به جدول زیر، در کدام گزینه سلسله مراتب سکونتگاه‌ها براساس جمعیت به درستی مشخص شده است؟

نام سکونتگاه	الف	ب	ج	د
جمعیت	۵۰ هزار نفر	۱۰ هزار نفر	۵۰۰ هزار نفر	۳۰ هزار نفر

- (۱) الف، ب، ج، د (۲) ب، د، الف، ج (۳) ج، الف، د، ب (۴) ب، الف، د، ج

ه برقراری ارتباط

۶۶. هریک از موارد سمت راست با کدام یک از گزینه‌ها در سمت چپ مرتبط است؟ (دو مورد در سمت چپ اضافی است.)

الف. حومه	۱. شهرهایی با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت
ب. روستا	۲. محل زندگی ۳/۴ میلیارد نفر از مردم جهان
ج. مگالاپلیس	۳. محل انباشت سرمایه، تولید کالاها
د. شهر	۴. افزایش شهرنشینی و حمل و نقل و وسایل ارتباطی
ه. کلان شهر	
و. جهان شهر	

اصطلاحات و تعاریف

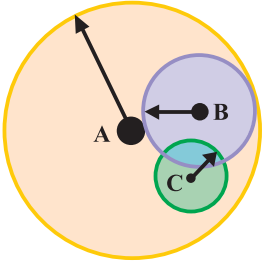
9

۶۷. هسته اولیه (خرداد ۹۹ خارج از کشور)
۶۸. حوزه نفوذ (شهریور ۱۴۰۱)
۶۹. دامنه نفوذ (شهریور ۱۴۰۱)
۷۰. مگالاپلیس
۷۱. شهرگرایی
۷۲. اصلاحات ارضی

پاسخ کوتاه

ز

۷۳. به جز عوامل طبیعی چه عوامل دیگری در پدید آمدن یک سکونتگاه نقش دارند؟ (شهریور ۹۹)
۷۴. در سکونت‌گزینی انسان‌ها در کنار رودهایی چون دجله و فرات کدام عوامل نقش مهمی داشته است؟ (خرداد ۹۸)
۷۵. چهار مورد از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هسته اولیه روستاها و شهرهای ایران را نام ببرید. (خرداد ۹۹، دی ۱۴۰۰)
۷۶. با توجه به مهم‌ترین ملاک تفاوت شهر و روستا، شهر به کجا گفته می‌شود؟ (دی ۱۴۰۲)
۷۷. دو مورد از عوامل مؤثر در شکل‌گیری حومه‌ها در اطراف شهرها را نام ببرید. (دی و شهریور ۱۴۰۰)
۷۸. با توجه به متن زیر به سوالات پاسخ دهید. (خرداد ۱۴۰۲)
- «جغرافی دانان در رتبه‌بندی سکونتگاه‌ها برحسب اهمیت، به میزان جمعیت و عملکرد آن‌ها توجه می‌کنند. در این رتبه‌بندی، پایتخت‌ها در رأس و سکونتگاه‌های بسیار کم جمعیت در قاعده هرم قرار می‌گیرند.»
- آ در این سلسله مراتب بیشترین تنوع عملکرد مربوط به کدام سکونتگاه است؟
- ب در چه صورتی مرتبه یک سکونتگاه در هرم سلسله مراتب به سمت رأس ارتقاء پیدا می‌کند؟
۷۹. با توجه به تفاوت‌های شهر و روستا فرهنگ و مناسبات اجتماعی در شهرها چگونه است؟ (شهریور ۹۸ خارج از کشور، دی ۹۸)
۸۰. منظور از مقر چیست؟
۸۱. دو مورد از عوامل طبیعی را که سبب به خطراتادن حیات یک سکونتگاه می‌شود، نام ببرید.
۸۲. دو مورد از انواع حومه‌های شهری را نام ببرید. (خرداد ۱۴۰۳)
۸۳. مگالاپلیس‌ها معمولاً در امتداد راه‌های ارتباطی چه اشکالی یافته‌اند؟ (شهریور ۱۴۰۰)
۸۴. نمونه‌هایی از اولین مگالاپلیس‌های جهان را نام ببرید. (شهریور ۱۴۰۱، دی ۱۴۰۱)
۸۵. علاوه بر تهران کشورمان دارای چند کلان‌شهر است؟ نام دو کلان‌شهر در ایران را بنویسید. (خرداد ۱۴۰۱ خارج از کشور)
۸۶. روابط شهر و روستا را از کدام جنبه‌ها می‌توان مطالعه کرد؟
۸۷. علی و مهران در یک سفر علمی، ویژگی‌های شهر محل زندگی خود را بیان کردند. با توجه به ویژگی‌های مطرح شده، نوع شهر (مادر شهر - شهر اقماری - مگالاپلیس - جهان شهر) را مشخص کنید. (مرداد ۱۴۰۳)
- آ علی: شهر محل زندگی من مرکز حکومتی، مذهبی، تجاری و شهر اصلی یک ناحیه است.
- ب مهران: شهر محل زندگی من از طریق راه‌های ارتباطی با زنجیره‌ای از کلان شهرها پیوند دارد.
۸۸. جملات زیر مربوط به کدام یک از دوره‌های شهرنشینی «کند» یا «سریع» در ایران می‌باشد؟ (مرداد ۱۴۰۳)
- آ در این دوره، محصولات کشاورزی بخش عمده تولیدات داخلی را تشکیل می‌دادند.
- ب در این دوره، بودجه کشور متکی به درآمد حاصل از فروش نفت بود.

۸۹. شکل مقابل نشان‌دهنده حوزه نفوذ سه سکونتگاه A, B, C می‌باشد. با توجه به شکل به سؤال پاسخ دهید.

(مرداد ۱۴۰۳)

• ساکنان کدام سکونتگاه باید مسیر بیش‌تری را برای دریافت خدمات متنوع‌تری کنند؟

ح پاسخ بلند

۹۰. متن زیر دارای دو مفهوم نادرست است. با توجه به تصویر، آن‌ها را اصلاح کنید و سپس در پاسخ برگ بنویسید.

(خرداد ۱۴۰۲)

«عوامل طبیعی سبب شده است این سکونتگاه در مکان خاصی شکل بگیرد و در طول زمان وضعیت آن نسبت به پدیده‌های پیرامون تغییر کند. به همین دلیل هسته اولیه سکونتگاه سبب ادامه حیات یا گسترش و یا حتی نابودی سکونتگاه می‌شود.»

(شهریور ۹۸ خارج از کشور)

(دی ۹۹ خارج از کشور، خرداد ۹۹)

(شهریور ۹۹)

(خرداد ۱۴۰۲، خرداد ۹۸ و ۹۹ خارج از کشور)

(دی ۹۸)

(شهریور ۱۴۰۰)

(دی ۱۴۰۱)

(دی ۱۴۰۱، خرداد ۱۴۰۰)

(شهریور ۱۴۰۲)

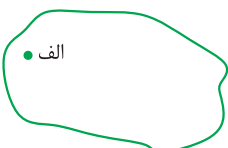
(دی ۱۴۰۰)

(مرداد ۱۴۰۳، خرداد ۱۴۰۱، شهریور ۹۹، دی ۹۷)

(دی ۹۹)

(دی ۱۴۰۲)

(دی ۹۹)

۹۱. عوامل مؤثر در گسترش و آبادانی یک سکونتگاه را بنویسید. (۴ مورد)

۹۲. مهم‌ترین ملاک‌های تفاوت شهر و روستا را بنویسید.

۹۳. مهم‌ترین تفاوت‌های شهر و روستا از نظر فرهنگ و مناسبات اجتماعی را بنویسید.

۹۴. وضعیت شهرهای با بیش از ۵ و ۱۰ میلیون نفر جمعیت در نواحی مختلف جهان چگونه است؟

۹۵. جهان‌شهر را تعریف کنید.

۹۶. دلایل رشد سریع شهرنشینی در آسیا و آفریقا را بنویسید.

۹۷. با مقایسه حوزه نفوذ دو سکونتگاه مادرشهر ملی و جهان‌شهر، دامنه نفوذ کدام یک گسترده‌تر است؟

۹۸. حوزه نفوذ سکونتگاهی شهر کوچک را با مادرشهر مقایسه کنید.

۹۹. سه مورد از ویژگی‌های مناطق ابرشهری (مگالاپلیس) را نام ببرید.

۱۰۰. عوامل جاذبه و دافعه شهر و روستا کدام‌اند؟

۱۰۱. روند شهرنشینی در کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی در سده نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم را توضیح دهید.

۱۰۲. روند شهرنشینی کشورهای آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین را در دوره صنعتی توضیح دهید.

۱۰۳. عملکرد روستاها با بروز شهرگرایی دچار چه تغییراتی شده است؟

۱۰۴. دلایل افزایش جمعیت شهری در کشورمان را بنویسید.

۱۰۵. مهم‌ترین علل شهرنشینی سریع در کشورمان را بنویسید.

۱۰۶. چرا اصلاحات ارضی در ایران موفقیت‌آمیز نبوده است؟

۱۰۷. چرا جمعیت شهر تهران همواره بیش از دو برابر دومین شهر پرجمعیت ایران می‌باشد؟

۱۰۸. مهم‌ترین عوامل افزایش جمعیت شهرنشین را پس از انقلاب اسلامی ایران بنویسید.

۱۰۹. همواره میان شهر و روستا چه مبادلاتی وجود داشته است؟

۱۱۰. چرا مادرشهر (الف) نسبت به سایر سکونتگاه‌ها در استان ترسیم شده، برتری دارد؟

۴
بخش

پاسخنامه

شهرها و روستاها

درس ۱

- ۱ | نادرست، عوامل طبیعی نقش مهمی دارند اما تنها عامل نیست.
- ۲ | نادرست، در قاعده هرم کم‌ترین جمعیت به چشم می‌خورد.
- ۳ | درست، تنوع در عملکرد سکونتگاه‌ها سبب تغییر جایگاه آن‌ها می‌شود.
- ۴ | درست، در قرن ۲۰ و ۲۱ افزایش شهر و شهرنشینی به چشم می‌خورد.
- ۵ | درست، گسترش شهرها در آسیا و آفریقا بیش‌تر از جاهای دیگری باشد.
- ۶ | درست، مردم با توجه به نیازهای خود، هسته اولیه سکونتگاه‌ها را انتخاب می‌کنند.
- ۷ | نادرست، هسته اولیه مکانی است که مردم بر حسب نیاز آن را برای زندگی انتخاب می‌کنند و لزوماً کنار آب‌های جاری نمی‌باشد.
- ۸ | درست، در روستای کم‌جمعیت تسهیلات نیز محدودتر است.
- ۹ | درست، دسترسی به بازارهای محلی از عوامل شکل‌گیری سکونتگاه‌های ایران است.
- ۱۰ | درست، در ایران با موافقت وزارت کشور، شهر ایجاد می‌شود.
- ۱۱ | نادرست، هسته اولیه سکونتگاه مقرر آن است و تعریف گفته شده مربوط به موقعیت یک مکان است.
- ۱۲ | نادرست، هسته اولیه یک سکونتگاه مقرر آن است.
- ۱۳ | نادرست، همواره موقعیت یک شهر سبب گسترش آن نخواهد شد بلکه در مواردی می‌تواند سبب نابودی آن شود.
- ۱۴ | نادرست، در آسیا و آفریقا ۱/۵ درصد است.
- ۱۵ | درست، هر سکونتگاه بر روی زمین دارای یک مقروموقعیت می‌باشد.
- ۱۶ | درست
- ۱۷ | درست، معیارهای رتبه‌بندی با توجه به اهداف و نوع مطالعات محققان از جایی به جای دیگر متفاوت است.
- ۱۸ | نادرست، عوامل طبیعی بیشترین نقش را در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت دارند.
- ۱۹ | درست، در سال ۱۹۹۰ ده شهر و امروز ۳۴ شهر بالای ۱۰ میلیون نفر داریم.
- ۲۰ | نادرست، متداول‌ترین ملاک تشخیص شهر و روستا از یکدیگر میزان جمعیت است.
- ۲۱ | نادرست، به شهرهای بالای ۱۰ میلیون نفر کلان‌شهر می‌گویند.
- ۲۲ | نادرست، در شهرها تغییرات اجتماعی سریع‌تر است.
- ۲۳ | نادرست، نوگرایی و تغییرات اجتماعی در روستاها به‌کندی و در شهرها به سرعت اتفاق می‌افتد.
- ۲۴ | نادرست، مبادله‌ای نابرابر بین شهر و روستا جریان دارد.
- ۲۵ | نادرست، اصلاحات ارضی در سه مرحله انجام شد.
- ۲۶ | نادرست، در اصلاحات ارضی مهاجرت از روستا به شهر شدت گرفت.
- ۲۷ | طبیعی | ۲۸ | فعالیت اقتصادی
- ۲۹ | هاملت | ۳۰ | رتبه‌بندی
- ۳۱ | زراعت | ۳۲ | موقعیت
- ۳۳ | قاعده | ۳۴ | لندن - نیویورک
- ۳۵ | عملکرد | ۳۶ | حومه

۳۷ | مگالاپلیس یا منطقه ابرشهری

- ۳۸ | ابرشهری | ۳۹ | چین - هند
- ۴۰ | مهاجرت | ۴۱ | تحولات صنعتی - نوسازی
- ۴۲ | میزان جمعیت | ۴۳ | مقرر
- ۴۴ | موقعیت | ۴۵ | آسیا
- ۴۶ | گسترده‌تر | ۴۷ | جهان شهر
- ۴۸ | اهمیت | ۴۹ | شهرگرایی
- ۵۰ | شهرنشینی | ۵۱ | آستانه جمعیتی نفوذ
- ۵۲ | مادرشهری | ۵۳ | کلان‌شهر
- ۵۴ | شهرها
- ۵۵ | گزینه ۳ | ۵۶ | گزینه ۲
- ۵۷ | گزینه ۳ | ۵۸ | گزینه ۳
- ۵۹ | گزینه ۲ | ۶۰ | گزینه ۱
- ۶۱ | گزینه ۴ | ۶۲ | گزینه ۱
- ۶۳ | گزینه ۱ | ۶۴ | گزینه ۲
- ۶۵ | گزینه ۲
- ۶۶ | ۱) ه | ۲) ب | ۳) د | ۴) الف
- ۶۷ | مکانی است که مردم بر حسب نیاز، آن را برای زندگی انتخاب کرده و به اشغال در آورده‌اند و بعدها شهر یا روستا از آن محل گسترش یافته است.
- ۶۸ | محدوده جغرافیایی که از یک سکونتگاه کالا و انواع خدمات را دریافت می‌کند و بین آن محدوده و سکونتگاه جریان کالا، خدمات و رفت و آمد افراد وجود دارد.
- ۶۹ | بیش‌ترین مسافتی که مردم منطقه برای دریافت کالا یا خدمات از آن سکونتگاه طی می‌کنند.
- ۷۰ | در برخی از بخش‌های جهان، در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادرشهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل و نقل، زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان‌شهرها پدید می‌آیند که به آن‌ها مگالاپلیس گفته می‌شود.
- ۷۱ | روندی اقتصادی - اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار و عملکردها، ارزش‌ها و مظاهر شهری در روستاها و بین روستانشینان رواج می‌یابد.
- ۷۲ | تغییر قوانین مالکیت زمین و توزیع مجدد آن به نفع کشاورزان
- ۷۳ | سیاسی و تصمیمات حکومتی، دسترسی به راه‌های تجاری و عوامل دفاعی و نظامی
- ۷۴ | آب فراوان، آب و هوای ملایم و خاک حاصلخیز جلگه‌ها
- ۷۵ | دسترسی به آب، قلعه‌های دفاعی، بازارهای محلی و قرار گرفتن در تقاطع راه‌ها
- ۷۶ | در شهرها بیشتر مردم در بخش‌های صنعتی و خدماتی مشغول به کار هستند.
- ۷۷ | گسترش حمل و نقل و وسایل ارتباطی و افزایش شهرنشینی
- ۷۸ | آ) پایتخت | ب) افزایش جمعیت (تنوع عملکرد)
- ۷۹ | نوگرایی بیش‌تر و تغییرات اجتماعی سریع‌تر است.

انتشارات بین الملل
گاج

20

رایگان

جزوه رایگان کتاب فرمول ۲۰

هایدایت کتاب درسی

جغرافیا ۳

بارمبندی درس

جغرافیا ۳

شماره درس	پایانی نوبت اول	پایانی نوبت دوم
اول	۶/۵	۱/۵
دوم	۶/۵	۱/۵
فنون ۱	۱/۵	۰/۵
سوم	۵/۵	۱/۵
چهارم	—	۳
فنون ۲	—	۲
پنجم	—	۵
ششم	—	۴
فنون ۳	—	۱
جمع	۲۰	۲۰

دکتر آی کیو
DRIQ.com
کلاس آنلاین

گاج مارکت
gajmarket.com
فروشگاه آنلاین

گاجینو
gajino.com
آموزش آنلاین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

جغرافیا (۳) (کاربردی)

رشته ادبیات و علوم انسانی

پایه دوازدهم

دوره دوم متوسطه

در این جزوه متن کتاب درسی عیناً آمده است و پاسخ سؤالات امتحان نهایی از سال ۹۷ تا مردادماه ۱۴۰۳ در آن مشخص شده است. برای مرور سریع در شب امتحان با این جزوه می‌توانید یک بار متن کتاب درسی را بخوانید و همزمان متوجه شوید که طراح از کدام قسمت کتاب، سؤال طرح کرده است.

فهرست

فصل اول : جغرافیای سکونتگاه ها

- درس ۱- شهرها و روستاها ۳
- درس ۲- مدیریت شهر و روستا ۸
- فنون و مهارت های جغرافیایی ۱ ..... ۱۲

فصل دوم : جغرافیای حمل و نقل

- درس ۳- ویژگی ها و انواع شیوه های حمل و نقل ۱۳
- درس ۴- مدیریت حمل و نقل ۱۷
- فنون و مهارت های جغرافیایی ۲ ..... ۲۱

فصل سوم : مخاطرات طبیعی

- درس ۵- ویژگی ها و انواع مخاطرات طبیعی ۲۳
- درس ۶- مدیریت مخاطرات طبیعی ۲۷
- فنون و مهارت های جغرافیایی ۳ ..... ۳۰

فصل اول

جغرافیای سکونتگاه‌ها

سیاره زمین سکونتگاه بیش از ۷ و نیم میلیارد نفر جمعیت انسانی است. خشکی‌ها تنها یک سوم سطح زمین را تشکیل می‌دهند. بیشتر این جمعیت انبوه در نواحی خاصی از خشکی‌های کره زمین، یعنی روستاها و شهرها، متمرکز شده‌اند. براساس آمار سازمان ملل، در نیمه اول سال ۲۰۱۸ میلادی، ۴/۲ میلیارد نفر از مردم جهان در شهرها و ۲/۴ میلیارد نفر از مردم جهان در روستاها مستقر بوده‌اند. مدیریت شهرها و روستاها و برنامه‌ریزی برای سکونتگاه‌هایی که از هر جنبه برای زندگی انسان مناسب باشند، از مهم‌ترین مسائل قرن بیستم و یکم است. شما در این فصل با ویژگی‌ها و الگوهای پراکندگی شهر و روستا و برخی مسائل و راهکارهای مدیریت آنها آشنا می‌شوید.

درس ۱

شهرها و روستاها

شما در کدام شهر یا روستا زندگی می‌کنید؟ اگر از شما مکان دقیق شهر یا روستایتان را بپرسند، چه می‌گویید؟ همفکری کنید و پاسخ‌ها را روی تخته بنویسید. محل شهر یا روستای خود را روی نقشه نشان دهید. اکنون با استفاده از معلومات قبلی خود، بگویید شهر یا روستای شما با کدام پدیده‌های طبیعی محیط پیرامون، مانند کوه، رود و دریا همجوار است و از آنها تأثیر می‌پذیرد. سکونتگاه شما در کدام منطقه آب‌وهوایی واقع است و کدام معادن و منابع، مسیرهای ارتباطی، روستاها و شهرها، صنایع و... در پیرامون آن قرار گرفته‌اند؟ شهر یا روستای شما از کدام تصمیمات سیاسی و اداری تأثیر می‌پذیرد؟ پاسخ‌ها را جمع‌بندی کنید و توضیح دهید شهر یا روستای شما چه موقعیتی در ناحیه دارد.

مقر و موقعیت

سرآغاز مطالعه و شناخت یک سکونتگاه روستایی و شهری مقر (مکان، جایگاه) و موقعیت آن است.

- منظور از مقر، مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین است. مقر هر روستا یا شهر، همچنین هسته اولیه آن را شامل می‌شود. منظور از هسته اولیه مکانی است که مردم برحسب نیاز، آن را برای زندگی انتخاب کرده و به اشغال درآورده‌اند و بعدها روستا یا شهر از آن محل گسترش یافته است.
- در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت، عوامل طبیعی بیشترین نقش را داشته‌اند. در درس تاریخ خوانده‌اید که بیش از چهار هزار سال قبل، نخستین روستاها و شهرهای جمعیت و همچنین تمدن‌های اولیه در کنار رودهای دجله و فرات، نیل، کارون، سند و... پدید آمدند. در سکونت‌گزینی انسان‌ها در این مناطق، عواملی چون آب فراوان، آب و هوای ملایم و خاک حاصلخیز جلگه‌ها نقش مهمی داشته است.
- البته فقط عوامل طبیعی موجب انتخاب مکانی برای استقرار سکونتگاه نمی‌شوند بلکه عوامل دیگری چون عوامل سیاسی و تصمیمات حکومتی، دسترسی به راه‌های تجاری و عوامل دفاعی و نظامی می‌توانند در پدید آمدن یک سکونتگاه در مکان خاص نقش داشته باشند. در کشور ایران دسترسی به آب، قلعه‌های دفاعی، بازارهای محلی و قرار گرفتن در تقاطع راه‌ها از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هسته اولیه روستاها و شهرها بوده است.

نمایی از شهر رشت - برخی پژوهشگران هسته اولیه شهر رشت را بازار و تجارت محمولات کشاورزی و ابر بنیم باوقای پیرامون می‌دانند.

۱. شهریور ۹۸ - شهریور ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ - خراج - دی ۱۴۰۱ - خراج - خرداد و مرداد ۱۴۰۳
۲. دی ۹۹ - خرداد ۱۴۰۰ - شهریور ۱۴۰۰ - شهریور ۱۴۰۲ - خراج - خرداد ۹۸ - خراج - خرداد ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ - خراج
۳. شهریور ۱۴۰۰ - شهریور ۱۴۰۲ - خراج - خرداد ۹۸ - خراج - خرداد ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ - خراج
۴. شهریور ۹۹ - خرداد ۱۴۰۰ - شهریور ۹۹ - خرداد ۱۴۰۰ - خراج - خرداد ۹۹ - دی ۱۴۰۰

گاج

به وجود می‌آورد یا نزدیک بودن شهر به روستاهای بر جمعیت مجاور و با منابع معدنی در جذب نیروی کار و توسعه صنایع آن شهر تأثیر زیادی دارد و می‌تواند موجب گسترش و آبادانی آن شود. مجاورت یک سکونتگاه یا کوه آتشفشان با گسل‌های فعال نیز می‌تواند حیات آن سکونتگاه را به خطر بیندازد. برخی تغییرات محیط پیرامون، مانند رودهای سیاسی یا تغییرات آب‌وهوایی نیز ممکن است موجب از دست رفتن موقعیت و اعتبار یک شهر یا انتقال آن به مکانی دیگر شود. آیا می‌توانید مثال‌های دیگری از نقش موقعیت یک شهر در توسعه و گسترش یا نابودی و زوال آن بیان کنید؟

شهر قاهره از نظر دسترسی به عوامل طبیعی و انسانی پیرامون خود موقعیت ویژه‌ای دارد.

شهر اهواز در کنار رودخانه کارون و در محل تقاطع راه‌های آبی، جاده‌ای و راه‌آهن قرار گرفته است و موقعیت چهار راهی دارد. این موقعیت سبب شده است که این شهر از غرب با عراق، از شرق با استان فارس، از جنوب با بندر جنوبی و از شمال با مرکز ایران ارتباط برقرار کند و حوزه نفوذ گسترده‌ای داشته باشد.

روستای هولوکو در مجارستان - هسته اولیه روستا قلعه‌ای است که در اواسط قرن ۱۲ میلادی پس از گسترش امپراتوری مغول به منظور دفاع از حمله‌های احتمالی ساخته شد و در دو قرن بعد به منطقه‌ای مسکونی تبدیل گردید.

فعالیت

- ۱- الف) پرس‌وجو کنید که هسته اولیه روستا یا شهر شما کجاست و هم‌اکنون در کدام بخش و جهت جغرافیایی آن قرار گرفته است.
- ۲- الف) آیا هدایت معلم از این ناحیه بازدید و گزارشی همراه با عکس و فیلم از آن تهیه کنید.
- ب) الف) آیا معمولاً هسته اولیه شهرها و روستاها بافت تاریخی و قدیمی آنهاست؟ مثالی بیاورید.
- ب) به نظر شما، چرا امروزه برنامه‌ریزان به حفاظت از هسته اولیه روستاها و شهرها، بازسازی آن و جلوگیری از تخریب و نابودی آن توجه می‌کنند؟ توضیح دهید.

- ۱ منظور از موقعیت یک شهر یا روستا، وضعیت آن سکونتگاه نسبت به پدیده‌های پیرامون خود و همچنین جایگاه آن در سطح ناحیه است. این پدیده‌ها و جایگاه ممکن است عوامل انسانی و طبیعی مانند روستاها و شهرهای اطراف آن، نقش سیاسی و اداری آن، راه‌های ارتباطی آب و هوا، دسترسی به منابع معدنی و انرژی و نامهوری‌ها باشند.
- ۲ موقعیت یک شهر یا روستا در ادامه حیات یا گسترش آن سکونتگاه و یا حتی نابودی و زوال آن نقش مهمی ایفا می‌کند. برای مثال، دسترسی یک شهر به دریا یا شبکه ارتباطی خط آهن در یک منطقه، موقعیت مناسبی برای رونق تجارت و مشاغل مربوط در آن شهر

۱. خرداد ۹۸ - خراج - دی ۱۴۰۰ - شهریور ۱۴۰۱ - شهریور ۱۴۰۲ - خراج - دی ۱۴۰۲
۲. شهریور ۹۸ - خراج - خرداد ۱۴۰۱ - خرداد ۱۴۰۲

بیشتر بدانیم

- مفاهیم موقعیت و مقر، مکمل یکدیگرند. البته همان طور که گفته شد، مقر مکانی است که سکونتگاه در آنجا بنا شده است و بیشتر با عوامل محلی سروکار دارد اما موقعیت، شرایط و ارتباط سکونتگاه را با عوامل در سطح وسیع تر، مانند یک ناحیه، نشان می دهد.
- مطالعه موقعیت و مقر روستاها و شهرها به ما کمک می کند تا برای توسعه و عمران و آبادانی آنها بهتر برنامه ریزی کنیم.
- برای مطالعه مکان و مقر شهرها معمولاً نقشه های بزرگ مقیاس $\frac{1}{40,000}$ تا $\frac{1}{100,000}$ و برای مطالعه موقعیت شهرها نقشه های کوچک مقیاس $\frac{1}{500,000}$ تا $\frac{1}{1,000,000}$ مناسب ترند.

فعالیت

- ۱- با استفاده از نقشه های طبیعی و انسانی یک اطلس و جست و جو در اینترنت، موقعیت شهر قاهره را از نظر ارتباط با عوامل طبیعی و انسانی محیط پیرامون آن توضیح دهید.
- ۲- با راهنمایی معلم، چند روستا یا شهر را روی نقشه بیابید و موقعیت آنها را توضیح دهید.
- ۳- فرض کنید گروهی می خواهند از بین پنج مکان، مکانی مناسب برای ایجاد یک سکونتگاه روستایی انتخاب کنند ابتدا تصویر را مشاهده کنید و سپس با توجه به موارد جدول، به هر مکان امتیاز دهید. در نهایت، با توجه به مجموع امتیازات مکان مناسب را معرفی کنید.

مکان	الف	ب	ج	د	هـ
امکانات موجود					
دسترسی به آب					
کشت غلات					
مناسب برای چرای دام					
دسترسی به چوب برای سوخت					
موقعیت دفاعی					
غیر سیلابی بودن					
جمع امتیازات					

۴ امتیاز	خوب
۳ امتیاز	متوسط
۲ امتیاز	ضعیف
۱ امتیاز	خیلی ضعیف

۵

تفاوت های شهر و روستا

تاکنون صاحب نظران درباره تعریف شهر و روستا و ملاک های تشخیص آنها نظرات مختلفی داده اند اما هنوز تعریف مشخص و مورد توافقی در این زمینه وجود ندارد. البته مهم ترین ملاک های تفاوت شهر و روستا، که در اغلب منابع به آنها توجه شده، به شرح زیر است:

۱- فعالیت اقتصادی: مهم ترین ملاک تفاوت شهر و روستا فعالیت های اقتصادی آنهاست. در اغلب سکونتگاه های روستایی، درصد بیشتری از جمعیت فعال در بخش کشاورزی (زراعت، دامداری، جنگل داری، صید و شکار و غیره) فعالیت می کنند اما در شهرها بیشتر مردم در بخش های صنعتی و خدماتی مشغول به کارند.

۲- میزان جمعیت: متداول ترین ملاک تشخیص شهر و روستا ملاک جمعیتی است و اگر جمعیت سکونتگاه به میزان برسد، آن را شهر تلقی می کنند. اما این ملاک در نواحی مختلف دنیا متفاوت است. در برخی کشورهای اروپایی سکونتگاه های با بیشتر از ۲۰۰۰ نفر جمعیت، شهر محسوب می شوند اما در برخی کشورهای آسیا، مانند چین و هند، روستاهایی با بیش از ۳۰۰۰ نفر جمعیت وجود دارند. به طور کلی شهرها از روستاها پرجمعیت ترند و تراکم جمعیت نیز در آنها بیشتر است.

۳- وسعت و فضای سکونت و فعالیت: در روستاها فضاهای باز و چشم اندازهای طبیعی بیشتر و گسترده ترند. در شهرها خانه ها و معازنها و فضاهای صنعتی به هم فشرده ترند و فعالیت های متنوع در فضاهای محدودتری متمرکز شده اند.

۴- دسترسی به خدمات و تسهیلات: در شهرها امکانات آموزشی، درمانی و پزشکی، مراکز خرید، حمل و نقل عمومی، خدمات مالی و بانکی، آب و برق و... متنوع و گسترده است؛ در حالی که این خدمات و تسهیلات در روستاها کمتر و محدودتر است.

۵- فرهنگ و مناسبات اجتماعی: در روستاها چون جمعیت کمتر است، بیشتر افراد یکدیگر را می شناسند و روابط خویشاوندی، وابستگی اجتماعی و همکاری میان آنها بیشتر است. آداب و رسوم و تنوع زندگی در شهر و روستا متفاوت است. در شهرها نوگرایی بیشتر و تغییرات اجتماعی سریع تر است.

۱. شهریور ۹۸ - خرداد - خرداد ۹۹ - دی ۱۴۰۱ - خرداد ۱۴۰۲

۲. خرداد ۹۸ - شهریور ۹۸ - شهریور ۹۹ - دی ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ - خرداد ۱۴۰۳ - شهریور ۱۴۰۳

۳. دی ۱۴۰۰ - شهریور ۹۸ - شهریور ۹۹ - دی ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ - شهریور ۱۴۰۳ - خرداد ۱۴۰۳

۶

زندگی شهری - لندن - انگلستان

زندگی روستایی - بنگلادش

فعالیت

در این بخش با برخی تفاوت های شهر و روستا آشنا شدید. اکنون فکر کنید، دست کم پنج شباهت سکونتگاه های روستایی و شهری را بیان کنید.

در این بخش با برخی تفاوت های شهر و روستا آشنا شدید.

اکنون فکر کنید، دست کم پنج شباهت سکونتگاه های روستایی و شهری را بیان کنید.

۱. شهریور ۹۸ - خرداد - خرداد ۹۹ - دی ۱۴۰۱ - خرداد ۱۴۰۲

۲. خرداد ۹۸ - شهریور ۹۸ - شهریور ۹۹ - دی ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ - خرداد ۱۴۰۳ - شهریور ۱۴۰۳

۳. دی ۱۴۰۰ - شهریور ۹۸ - شهریور ۹۹ - دی ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ - شهریور ۱۴۰۳ - خرداد ۱۴۰۳

۶

گاج

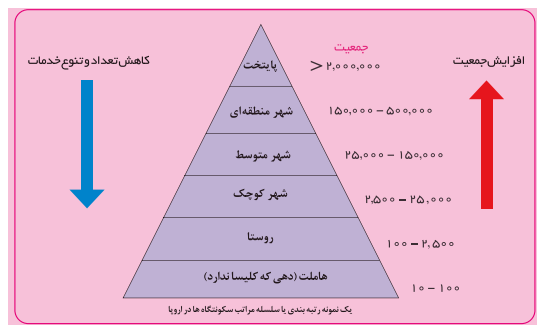
سلسله مراتب سکونتگاه ها

فرض کنید از شما بخواهند دانش آموزان را بر حسب وزنشان رتبه بندی کنید و هر گروه را در یک طبقه جای دهید. شما می توانید افرادی با وزن ۵ تا ۵۵ کیلوگرم را در یک طبقه و افرادی با وزن ۵۶ تا ۶۰ کیلوگرم را در یک طبقه دیگر قرار دهید و به همین ترتیب، تا آخر همه را رتبه بندی کنید. سپس، محاسبه کنید که در هر طبقه چند نفر قرار گرفته اند. به این ترتیب، درمی یابید که تعداد افراد در طبقات مختلف مساوی نیستند؛ برای مثال، ممکن است در طبقه وزن بیش از ۷۵ کیلوگرم فقط یک یا دو نفر قرار بگیرند اما در طبقه ۲۵ تا ۵۰ کیلوگرم ۱۰ نفر از دانش آموزان جا داشته باشند.

سکونتگاه های روستایی و شهری را نیز می توان رتبه بندی کرد. سکونتگاه ها از نظر تعداد جمعیت متفاوتند و طیف وسیعی از روستاهای کوچک با کمتر از ۱۰۰ نفر جمعیت تا شهرهای بیش از ۱۰ میلیون نفر را دربرمی گیرند.

۱- سلسله مراتب سکونتگاه ها یعنی رتبه بندی آنها بر حسب اهمیت. برای این منظور، سکونتگاه ها را بر اساس میزان جمعیت و عملکرد (خدماتی که ارائه می کنند) طبقه بندی می کنند. سکونتگاه های کوچک با کم جمعیت معمولاً خدمات محدودی به ساکنان ارائه می دهند اما در سکونتگاه های بزرگ تر، تعداد و تنوع خدمات بسیار زیاد است؛ برای مثال، یک ده کوچک ممکن است چند مغازه و یک صندوق پست و یک مدرسه و یک مرکز بهداشت نیمه وقت داشته باشد اما در یک شهر بزرگ، انواع فروشگاه ها، مراکز درمانی و بیمارستان ها، رستوران ها، تئاتر و سینما، بانک ها، فرودگاه، استادبوم ورزشی و... وجود دارد و شهر می تواند خدمات زیاد و متنوعی به ساکنان خود و حتی روستاها و شهرهای هم جوارش بدهد.

شکل زیر یک نمونه رتبه بندی با سلسله مراتب را در سکونتگاه های اروپا نشان می دهد. در قاعده هرم و ردیف های پایین، سکونتگاه های با کمترین میزان جمعیت قرار می گیرند. این سکونتگاه ها خدمات کمتری نیز ارائه می دهند. با حرکت به سوی بالای هرم، جمعیت سکونتگاه ها بیشتر می شود و خدماتی هم که ارائه می دهند، بیشتر و متنوع تر است.

یک نمونه رتبه بندی با سلسله مراتب سکونتگاه ها در اروپا

برای مطالعه

یک نمونه طبقه بندی سلسله مراتب سکونتگاه ها بر اساس میزان جمعیت و عملکرد در ایران

جمعیت	عملکرد	سکونتگاه
بیش از ۳ میلیون نفر <td>مادرشهر ملی <td>کلان شهر</td> </td>	مادرشهر ملی <td>کلان شهر</td>	کلان شهر
۱ میلیون تا ۳ میلیون نفر <td>منطقه ای <td>مادر شهر</td> </td>	منطقه ای <td>مادر شهر</td>	مادر شهر
۵۰۰ هزار تا ۱ میلیون نفر <td>استانی <td>شهر بزرگ</td> </td>	استانی <td>شهر بزرگ</td>	شهر بزرگ
۲۵۰ هزار تا ۵۰۰ هزار نفر <td>ناحیه ای <td>شهر بزرگ میانی</td> </td>	ناحیه ای <td>شهر بزرگ میانی</td>	شهر بزرگ میانی
۱۰۰ هزار تا ۲۵۰ هزار نفر <td>شهرستان <td>شهر متوسط بزرگ</td> </td>	شهرستان <td>شهر متوسط بزرگ</td>	شهر متوسط بزرگ
۵۰ هزار تا ۱۰۰ هزار نفر <td>شهرستان <td>شهر متوسط کوچک</td> </td>	شهرستان <td>شهر متوسط کوچک</td>	شهر متوسط کوچک
۲۰ هزار تا ۵۰ هزار نفر <td>بخش <td>شهر کوچک</td> </td>	بخش <td>شهر کوچک</td>	شهر کوچک
۱۰ هزار تا ۲۰ هزار نفر <td>دهستان <td>روستا شهر</td> </td>	دهستان <td>روستا شهر</td>	روستا شهر
۵ هزار تا ۱۰ هزار نفر <td>روستا <td>روستای بزرگ</td> </td>	روستا <td>روستای بزرگ</td>	روستای بزرگ
۲ هزار تا ۵ هزار نفر <td>روستا <td>روستای متوسط</td> </td>	روستا <td>روستای متوسط</td>	روستای متوسط
۲۵۰ هزار تا ۱۰۰ هزار نفر <td>روستا <td>روستای کوچک (ده)</td> </td>	روستا <td>روستای کوچک (ده)</td>	روستای کوچک (ده)
۱۰۰ تا ۲۵۰ نفر <td>— <td>جزیره و مکان مستقل</td> </td>	— <td>جزیره و مکان مستقل</td>	جزیره و مکان مستقل

باید توجه کرد که معیارهای رتبه بندی با توجه به اهداف و نوع مطالعات محققان و از جایی به جای دیگر متفاوت است و چنان که گفته شد، معیار و تعریف شهر کوچک و بزرگ و میزان جمعیت آن در کشورهای مختلف فرق می کند. پس از طراحی معیارهای رتبه بندی، تعداد شهرها یا روستاهایی که در هر طبقه وجود دارند، در جدول قرار می گیرد.

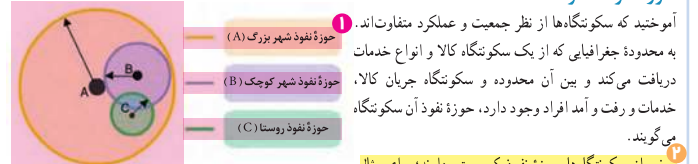
۱. شهریور ۹۸ - شهریور ۱۴۰۰ - دی ۱۴۰۱ - دی ۱۴۰۱ - خرداد - خرداد ۱۴۰۲

۲. دی ۱۴۰۰ - شهریور ۹۹ - خرداد ۱۴۰۲ - مرداد ۱۴۰۳

۸

۷

حوزه نفوذ سکونتگاه

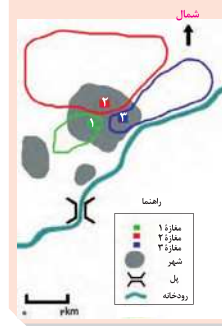
آموختید که سکونتگاه‌ها از نظر جمعیت و عملکرد متفاوت‌اند. به محدوده جغرافیایی که از یک سکونتگاه کالا و انواع خدمات دریافت می‌کند و بین آن محدوده و سکونتگاه جریان کالا، خدمات و رفت و آمد افراد وجود دارد، حوزه نفوذ آن سکونتگاه می‌گویند.

برخی از سکونتگاه‌ها حوزه نفوذ کم‌وسعتی دارند؛ برای مثال، یک شهر کوچک ممکن است فقط به چند روستای پیرامون خود خدمات بدهد و ساکنان روستاهای پیرامون برای خرید و کار در کارخانه‌ها و استفاده از مراکز درمانی به آن شهر مراجعه کنند. به عکس، برخی از شهرها حوزه نفوذ بسیار گسترده‌ای در سطح یک ناحیه یا کشور و حتی جهان دارند؛ برای مثال، شهر تهران در برخی عملکردها مانند تولید و عرضه خودرو، لوازم خانگی، خدمات پیشرفته پزشکی و مراکز دانشگاهی حوزه نفوذی در سطح کشور ایران دارد. در شکل بالا سکونتگاه‌ها را مقایسه کنید. تفاوت آنها چیست؟

در زمینه بررسی حوزه نفوذ یک سکونتگاه به دو جنبه توجه می‌شود:

- الف) **استانه جمعیتی نفوذ**، یعنی حداقل جمعیت یک منطقه که تقاضای کالا، خدمات یا عملکردی از یک سکونتگاه دارند.
- ب) **دامنه نفوذ**، یعنی بیشترین مسافتی که مردم منطقه برای دریافت کالا یا خدمات از آن سکونتگاه طی می‌کنند.

فعالیت

۱- با توجه به نمودار هرمی صفحه ۷ سلسله مراتب سکونتگاه میان رتبه سکونتگاه‌ها و وسعت حوزه نفوذ آنها چه رابطه‌ای وجود دارد؟
 ۲- شکل مقابل سه معازه را در یک شهر کوچک نشان می‌دهد. (الف) شکل و وسعت حوزه نفوذ سه معازه را با هم مقایسه کنید. (ب) کدام معازه وسعت‌ترین حوزه نفوذ را دارد؟ (پ) چرا معازه ۱ کم‌وسعت‌ترین حوزه نفوذ را دارد؟ توضیح دهید. (ت) چرا ساکنان غرب شهر بزرگ برای خرید به معازه ۳ مراجعه نمی‌کنند؟ (ث) چرا حوزه نفوذ معازه ۳ از سمت شرق گسترش نیافته است؟ (ج) آیا در مکان‌هایی احداث یک معازه یا سایر مراکز خدماتی باید به حوزه نفوذ آنها توجه کرد؟ چرا؟
 ۳- به کمک معلم، روی نقشه استان محل زندگی‌تان، روستاها، شهرهای کوچک و بزرگ، مراکز دهستان، شهرستان‌ها و... را پیدا کنید. نام آنها را بنویسید و سلسله مراتب آنها را نمایش دهید.

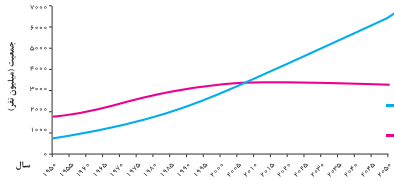
۱. مرداد ۱۴۰۳ - دی ۱۴۰۱ - شهریور ۱۴۰۲
۲. شهریور ۹۸ - خرداد ۱۴۰۲
۳. شهریور ۱۴۰۲ - شهریور ۱۴۰۲

به سوی جهانی در حال شهری شدن

یکی از مهم‌ترین تغییرات فضای جغرافیایی در قرن بیستم و بیست‌ویکم، افزایش شهر و شهرنشینی در جهان است. منظور از اصطلاح شهرنشینی افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه به روستاهای آن است.

در سال ۱۹۵۰ میلادی فقط ۳۰ درصد جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کردند؛ اما در سال ۲۰۲۳ میلادی ۵۷ درصد جمعیت جهان ساکن شهرها بوده‌اند. امروزه جمعیت شهرنشینی جهان بر جمعیت روستائین بیش از گذشته است و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۵۰ میلادی، این نسبت به حدود ۶۶ درصد برسد. با توجه به نمودار زیر، روند آن را تشریح کنید. در چه سالی جمعیت شهری و روستایی جهان برابر بوده و در چه سالی جمعیت شهری از جمعیت روستایی پیشی گرفته است؟ با رسم خط روی نمودار نشان دهید.

• سطوح شهرنشینی و افزایش آن در نواحی مختلف جهان، متفاوت است. به نقشه زیر و جدول صفحه بعد توجه کنید. آمریکای شمالی، اروپا، استرالیا، آمریکای جنوبی (لاتین) با آسیا و آفریقا از نظر سطح شهرنشینی چه تفاوتی دارند؟ سطح شهرنشینی در ایران را با کشورهای همسایه مقایسه کنید.

۱. شهریور ۹۸ - مرداد ۱۴۰۳

گاج

سطح شهرنشینی در نواحی مختلف جهان (۲۰۲۳ میلادی)

نواحی	آمریکای شمالی	آمریکای لاتین و کارائیب	اروپا-اقیانوسیه	آسیا	آفریقا
درصد شهرنشینی	۸۳ درصد	۸۲ درصد	۷۵ درصد - ۶۸ درصد	۵۳ درصد	۴۵ درصد

هر چند میان سطح شهرنشینی در آسیا و آفریقا با نواحی توسعه‌یافته صنعتی آمریکای شمالی و اروپا و استرالیا اختلاف قابل توجهی وجود دارد، باید توجه کرد که سرعت گسترش شهرنشینی در آسیا و آفریقا بیشتر از سایر نواحی جهان است و همچنان ادامه دارد. برخی‌حالی که میزان رشد سالیانه شهرنشینی در سایر نواحی جهان ۰/۴ درصد است، در آسیا و آفریقا این رشد به ۱/۵ درصد در سال می‌رسد. در کشورهای این نواحی، بخش عمده‌ای از رشد شهرنشینی به علت صنعتی شدن و توسعه کارخانه‌ها و یا رشد بخش خدمات و ورود این کشورها به تجارت جهانی و به دنبال آن مهاجرت فراینده روستائیان به شهرها به منظور اشتغال و دستمزد بیشتر بوده است.

بیشتر بدانیم

امروزه با وجود اینکه برخی کشورها مانند ژاپن با ۹۳ درصد، آرژانتین با ۹۲ درصد و هلند با ۹۰ درصد بیشترین سطح شهرنشینی را در جهان دارند، هنوز کشورهایی هستند که میزان جمعیت شهرنشین در آنها کمتر از ۲۰ درصد است؛ مانند سودان، اوگاندا و مالاوی در آفریقا و نپال و سری‌لانکا در آسیا.

افزایش شهرهای میلیونی

یکی از مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان، افزایش شهرهای میلیونی است. در سال ۱۹۵۰ میلادی، دو شهر لندن و نیویورک بیش از ۸ میلیون نفر جمعیت داشتند. در سال ۱۹۹۰، ده شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان وجود داشت و امروزه تعداد این شهرها به ۳۴ شهر رسیده است.

کلان شهر هنگ کنگ

کلان شهر مائین

• تغییر دیگر، تغییر الگوی مکانی شهرهای با بیش از ۵ و ۱۰ میلیون نفر در جهان است.

تا چند دهه پیش چنین شهرهایی فقط در نیمکره شمالی و در آمریکای شمالی، اروپا و ژاپن وجود داشتند اما امروزه آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا با رشد شهرهای میلیونی و بر جمعیت روبرو شده‌اند. با توجه به نقشه صفحه بعد بگویید در کدام بخش‌های این قاره‌ها ظهور شهرهای بر جمعیت را مشاهده می‌کنید؟

از مادرشهر تا زنجیره کلان شهرها (مگالوپلیس)

• به طور کلی، **مادرشهر** (متروپل) بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهر یک ناحیه، استان یا یک کشور است. این شهر ممکن است پایتخت یا شهر اصلی یک ناحیه باشد که مرکز حکومتی، مذهبی، تجاری... است و از این جنبه‌ها بر سایر سکونتگاه‌ها برتری دارد. معمولاً در برخی از کشورها به مادرشهر، کلان شهر نیز گفته می‌شود و نیز معتقدند کلان شهر ترجمه و معادل واژه مگاسیتی (megacity) است و به شهرهایی با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت اطلاق می‌شود.

در کشور ایران طبق مصوبه شورای عالی معماری و شهرسازی، به مادرشهرهایی که بیش از ۱ میلیون نفر جمعیت داشته باشند، کلان‌شهر گفته می‌شود؛ مانند تهران، مشهد، اصفهان، کرج، قم و... .

• **گسترش حومه‌نشینی**: به بخش‌های پیرامونی یک شهر حومه می‌گویند. با افزایش شهرنشینی و گسترش حمل و نقل و وسایل

۱. خرداد ۹۸ - شهریور ۹۸ - دی ۹۹ - مرداد ۱۴۰۳
۲. خرداد ۱۴۰۳
۳. شهریور ۱۴۰۲ - خرداد ۱۴۰۲
۴. شهریور ۹۸ - دی ۹۹ - خرداد - شهریور ۱۴۰۰ - دی ۱۴۰۰ - دی ۱۴۰۱